

برنامه‌ریزی توسعه گردشگری در ایران با تاکید بر توسعه جزایر خلیج فارس؛ جزیره قشم^۱

زین العابدین کرمی

کارشناسی مهندسی کامپیوتر (سخت افزار) و مدیر برنامه‌ریزی سیستم

حیدر لطفی^۲

دانشیار جغرافیای سیاسی و گردشگری، واحد گرمسار، دانشگاه آزاد اسلامی، گرمسار، ایران

علی ناصری منش

دانش آموخته جغرافیا و برنامه‌ریزی، مدرس دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۰۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۲۳

چکیده

روش برنامه‌ریزی برای توسعه گردشگری در سطوح منطقه‌ای و ملی به صورت یک اصل در بسیاری از کشورها پذیرفته شده است. اگر چه هنوز اجرای طرح‌ها و سیاست‌ها در برخی از مناطق ضعیف است اما بسیاری از کشورها و مناطق برنامه گردشگری در دست تهیه دارند. کشورهایی که تاکنون چنین طرح‌هایی را اتخاذ نکرده‌اند می‌بایست در آینده‌ای نزدیک این مسئله را مد نظر خود قرار دهند. جزایر واقع در منطقه خلیج فارس و به ویژه جزیره قشم از جمله مناطقی در ایران هستند که نیازمند تهیه برنامه‌ریزی برای توسعه گردشگری هستند. سوال اصلی مقاله حاضر این است که خلیج فارس و جزایر آن به ویژه جزیره قشم چه جایگاهی در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری در ایران بایستی داشته باشند؟ فرضیه مقاله این است که در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری در ایران، گردشگری باید به عنوان یک نظام مرتبط با عوامل عرضه و تقاضا در نظر گرفته شود. عوامل تقاضا بازارهای گردشگری داخلی و بین‌المللی و ساکنین محلی هستند که از جاذبه‌های گردشگری، تسهیلات و خدمات استفاده می‌کنند. عوامل عرضه فعالیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری محل اقامت و دیگر تسهیلات و خدمات هستند که از این نظر خلیج فارس و جزایر آن به ویژه جزیره قشم اولویت ویژه‌ای دارند. نتایج این مقاله نشان می‌دهد که با توجه به پتانسیل‌های موجود در دو طرف عرضه و تقاضای گردشگری جزایر خلیج فارس به ویژه جزیره قشم این مناطق بایستی به صورت جدی در برنامه‌ریزی‌های گردشگری مورد توجه قرار گیرند و از حاشیه به متن برنامه‌ریزی‌ها انتقال داده شوند. تحقیق حاضر کیفی است که در آن سعی شده است با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مقالات پژوهشی و نیز سایر منابع علمی جایگاه خلیج فارس و جزایر آن به ویژه جزیره قشم را در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری ایران با توجه به پتانسیل‌های عرضه و تقاضای آن را تحلیل و تبیین نماید.

واژگان کلیدی: گردشگری، برنامه‌ریزی، توسعه، جزایر خلیج فارس، جزیره قشم.

۱- این مقاله مستخرج از رساله دکترای حیدر لطفی از دانشگاه دولتی آموزگاری تاجیکستان می‌باشد.

۲- (نویسنده مسئول) d.lotfi.garmsar023@gmail.com

مقدمه

صنعت توریسم امروزه در ردیف صنایع پر درآمد، پاک و کم هزینه دنیا قرار دارد و از هر ۱۵ نفر شاغل در سطح دنیا یک نفر در این بخش فعال می‌باشند. از طرفی صنعت گردشگری دنیا ابعاد متنوعی همچون توریسم الکترونیکی، اکو توریسم، توریسم درمانی، ورزشی، روستایی، فرهنگی و تاریخی یافته است. با توجه به این وضعیت و با توجه به اینکه ایران طبق آمار سازمان جهانی جهانگردی دارای رتبه پنجم جاذبه‌های طبیعی و رتبه دهم جاذبه‌های باستانی و تاریخی است و همچنین با توجه به جمعیت جوان رو به گسترش، نرخ بالای بیکاری، لزوم افزایش درآمد ارزی و سرمایه‌گذاری خارجی، توجه بیش‌ازپیش در حوزه گردشگری می‌تواند زمینه رسیدن به اشتغال کامل، افزایش درآمد ارزی، معرفی تمدن و فرهنگ ایرانی به جهانیان، تعامل گسترده و سازنده با کشورهای دنیا، درهم شکستن مرزهای قومی و اقلیتی را فراهم کند (شجاعی و نوری، ۱۳۸۶: ۶۳).

به استناد آمار ارائه شده توسط سازمان بین‌المللی گردشگری^۱ حدود ۱۳ درصد شاغل در دنیا به طور مستقیم و غیرمستقیم با گردشگری در ارتباط هستند. این رقم، جایگاه اولین صنعت را در زمینه اشتغال به خود اختصاص داده است. با نظری به آمار سازمان بین‌المللی گردشگری درمیابیم که ورود هر گردشگر بین‌المللی شش فرصت شغلی ایجاد می‌کند. شاید این رقم به نظر بسیار باور نکردنی و دور از ذهن بیاید، اما اگر بدانیم که به نقل از وزیر گردشگری مالزی، هر ایرانی به طور متوسط دو میلیون و پانصد هزار تومان، در مالزی هزینه می‌کند اعداد و ارقام ذکر شده، دیگر دور از ذهن و باور نکردنی نخواهند بود. مطالعات جهانی نشان داده است که بخش گردشگری روز به روز گسترده‌تر شده و حتی در شرایط بحران اقتصادی جهان از رونق برخوردار است. سفرهای بی‌شمار ایرانیان به کشورهای حوزه خلیج فارس، خاور دور و کشورهای محدود قفقاز، آسیای میانه، ترکیه و ... همگی از نیاز روزافزون جامعه ایرانی به تفریحات و گذران اوقات فراغت در محیطی مطلوب حکایت دارد (موسوی شغانی و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۱۱).

توریسم به طور کلی به علت خصلت بین‌رشته‌ای خود قابلیت نگرش‌های متفاوت را دارا است که خود سبب ارائه تعاریف بسیاری از آن گردیده است. در شناخت توریست یا گردشگر تعاریف مختلفی از سوی سازمان‌ها و افراد مختلف ارائه شده است. واژه توریسم به مجموعه مسافرت‌هایی گفته می‌شود که بین مبدأ و مقصد بانگیزه‌های استراحتی، تفریحی، تفریحی، ورزشی، دیداری، تجاری، فرهنگی و یا گذران اوقات فراغت انجام می‌گیرد و در آن شخص توریست در مقصد اشتغال و اقامت دائم ندارد. در تعاریف اولیه بیشتر بر بعد فاصله تأکید گردیده و گردشگران بر مبنای فاصله‌ای که از محل مسکونی داشتند، طبقه‌بندی می‌شوند، به گونه‌ای که کمیسیون ملی گردشگری آمریکا (۱۹۷۳) در تعریف گردشگری داخلی فاصله پنجاه مایل را در نظر گرفته که در برگیرنده تمامی سفرها به جز سفر برای کار می‌شد (لطفی خاچکی، ۱۳۸۷: ۱۷۱). تحقیق حاضر کیفی است که در آن سعی شده است با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مقالات پژوهشی و نیز سایر منابع علمی جایگاه خلیج فارس و جزایر آن به ویژه جزیره قشم را در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری ایران با توجه به پتانسیل‌های عرضه و تقاضای آن را تحلیل و تبیین نماید.

1. WTO

رویکرد نظری

در بعد جغرافیایی گردشگری زمانی از فعالیت گذران اوقات فراغت یا تفریح که مستلزم غیب شبانه از مکان مسکونی عادی است تعریف می‌شود (باهر، ۱۳۷۷: ۹۳). از بعد اجتماعی نیز تعریف گردشگری فصل بین زندگی عادی ساکنان بومی و زندگی غیرعادی گردشگران را در برمی‌گیرد. این دو تعریف خود نشان‌دهنده تمایز مابین تعاریف مختلف از گردشگری است که هر یک برگرفته از آیت‌های مورد نظر در مطالعات گردشگری می‌باشند. بعضی از تعاریف نیز سعی نمودند هم پوشی عوامل مختلف را در توصیف گردشگر در نظر گیرند، به گونه‌ای که کولتمن در تعریف خود بعد فاصله و جنبه‌های اقتصادی را مدنظر دارد. او گردشگری را مسافرتی کوتاه‌مدت که از نقطه‌ای شروع و در نهایت به همان نقطه باز می‌گردد و در طول مسافرت بر اساس یک برنامه و سفر خاص از مکان‌ها و جاهای متعدد دیدار می‌شود و مبالغ زیادی ارز که گردشگران عاید کشور میزبان می‌کنند، تعریف نموده است. همچنین در تلاشی دیگر با در نظر گرفتن بعد تجربه و انتخاب آگاهانه و از روی اختیار، گردشگری مسافرتی داوطلبانه و موقتی که به علت بهره‌گیری از چشم‌اندازهای تازه و تجربیات جدید در یک سفر نسبتاً طولانی شکل می‌گیرد تعریف شده است. با این وجود تعاریف گردشگری تا زمانی که در چارچوب یک نگرش کل‌نگر قرار نگرفته، توانایی توصیف تمامی ابعاد این پدیده بین‌رشته‌ای را نداشتند. تعاریف خارج از نگرش کل‌نگر، تنها سعی در توصیف گردشگر کیست؟ داشته است در حالی که در این تعاریف تقسیم‌بندی مسافران نادیده گرفته می‌شد اما با رشد نگرش‌های کل‌نگر در وهله اول تقسیم‌بندی مسافران نیز جلوه‌ای عملی یافت. همراه با تقسیم‌بندی مسافرت‌ها نگرش کل‌نگر در چارچوب مطالعات سیستماتیک، همه اجزای گردشگری، کارکردها و ساختارهایش در ارتباط با هم و شیوه‌هایی که تحت تأثیر قرار داده یا تحت تأثیر قرار می‌گیرد و اشکال و عوامل مرتبط با آن مورد مطالعه قرار گرفت. گردشگری در این چارچوب این‌گونه تعریف می‌شود: گردشگری مجموع پدیده‌ها و ارتباط‌های ناشی از کنش متقابل میان گردشگران، سرمایه، دولت و جوامع میزبان، دانشگاه‌های جامعه و سازمان‌های غیردولتی در فرآیند جذب، حمل و نقل، پذیرایی و کنترل این گردشگران و دیگر بازدیدکنندگان است (باوری گهر، ۱۳۸۲: ۷۹).

از دیگر تعاریف گردشگری می‌توان به تعاریف فنی اشاره کرد که توسط سازمان جهانی گردشگری ارائه گردیده است. این تعاریف بر اساس تمایز قائل شدن در رویکرد به مکان بازدید، تقسیم‌بندی را پیرامون گردشگری در ابعاد مختلف انجام داده‌اند که به این صورت زیر است: گردشگری عبارت است از فعالیت‌هایی افرادی که برای استراحت، کار و دیگر دلایل به خارج از محیط سکونت معمول خویش سفر کرده و حداکثر برای یک سال متوالی در آنجا اقامت می‌کنند. - گردشگری داخلی (یا بومی): اشخاص مقیم یک کشور که حداکثر برای مدت ۱۲ ماه به محلی در کشور خودشان که خارج از محیط معمول زندگی آنها است، سفر کنند و هدف اصلی آنها از این سفر انجام کاری نیست که سرانجام آن دریافت مزد از محل مورد بازدید باشد (فرید، ۱۳۸۱: ۲۰).

- گردشگری خارجی (یا بین‌المللی): افرادی که برای حداکثر مدت ۱۲ ماه به کشوری که محل اقامت معمول آنها نیست و خارج از محیط معمول زندگی شان قرار دارد، سفر کنند و هدف اصلی آنها از این بازدید دریافت مزد از

کشور مورد بازدید باشد به طور کلی گردشگری را می‌توان بر مبنای عوامل مختلفی تعریف کرد و در بررسی آن از این تعاریف استفاده نمود ولی پیرامون این تعاریف باید این نکته را مدنظر داشت که گردشگری صرفاً یک پدیده یک بعدی نیست که در تعاریف خطی قابل بحث باشد، بلکه در برگیرنده ابعاد بسیاری در زمینه‌های گردشگری مختلفی همچون ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نظیر این‌ها است. همچنین عوامل دیگری همچون طول مدت اقامت، وسیله سفر، مقاصد، تقاضا و نظیر این‌ها نیز باید در تعریف گردشگری مدنظر قرار گیرد (مجیدی، ۱۳۸۹: ۲۵۷).

در واقع جهانگردی پدیده‌ای نو در تاریخ زندگی بشر است در حالی که این صنعت در تاریخ زندگی جمعی ریشه دارد و از دوره‌های کهن، صورت‌های مختلف جهانگردی و گردشگری وجود داشته است. از گذشته‌های دور مردم به منظور خرید، گشت و گذار، بازدید از اماکن تاریخی و شهرهای بزرگ با ابتدایی‌ترین وسایل به سفر می‌رفتند، آنان اغلب در قالب کاروان و به طور دسته جمعی سفر می‌کردند. شاید بتوان سومریان را اولین قومی دانست که اقدام به سفرهای تجاری می‌کردند، در مصر حدود پنج هزار سال پیش سفرهای دریایی آغاز شد. لغت گردشگری از کلمه تور^۱ به معنای گشتن اخذ شده که ریشه در لغت لاتین ترنس^۲ به معنای دور زدن، رفت و برگشت بین مبدأ و مقصد دارد که از یونانی به اسپانیایی و فرانسه و در نهایت به انگلیسی راه یافته است (شریفی تهرانی و یوسفی، ۱۳۹۱: ۲۰). افراد ثروتمند معمولاً به اقصی نقاط جهان سفر می‌کنند تا شاهکارهای هنری را ببینند و زبان‌های جدید بیاموزند، با فرهنگ‌های جدید و یا با غذاهای دیگر کشورها آشنا شوند. اصطلاحات توریست و توریسم اولین بار در سال ۱۹۳۷ توسط جامعه ملل مورد استفاده قرار گرفت توریسم به سفر به خارج از کشور و با مدت زمان بیش از ۲۴ ساعت اطلاق می‌شود.

اصطلاح توریست از قرن نوزدهم معمول شده است. در آن زمان اشراف زادگان فرانسه می‌بایست برای تکمیل تحصیلات و کسب تجربه‌های لازم زندگی، اقدام به مسافرت می‌نمودند این جوانان در آن زمان توریست نامیده می‌شدند و بعدها در فرانسه این اصطلاح در مورد کسانی بکار می‌رفت که برای سرگرمی، وقت‌گذرانی و گردش به فرانسه سفر می‌کردند و بعداً با تعمیم بیشتر به کسانی اطلاق می‌شد که اصولاً به این منظور به سفر می‌رفتند.

در فرهنگ فارسی کلمه سیاح در گذشته به کسانی گفته می‌شد که با هدف و منظور شخصی دست به سفر می‌زدند، مانند ناصر خسرو، سعدی و ... و این واژه در زبان‌های فارسی تا نیمه اول قرن بیستم در معنی فوق به کار می‌رفت تا آنکه دو واژه جهانگرد و جهانگردی جای آن را گرفت. واژه جهانگردی به این سبب که در معنی خود عبور از مرزهای سیاسی و سفر به دیگر کشورها را تداعی می‌کند، نمی‌تواند معنی کامل توریسم را ادا نماید. زیرا توریست‌ها به دو گروه توریست خارجی و توریست داخلی تقسیم می‌شوند که واژه جهانگرد در تعریف توریست‌های خارجی کاربرد دارد. در حالی که توریست‌های داخلی نیز باید در واژه‌گزینی فارسی کلمه توریست گنجانده شود. از این رو واژه گردشگر رساتر از واژه جهانگرد بوده و گویای اصطلاح توریست است (فرجی، ۱۳۸۰: ۱۴۵).

در کشورهایی که گردشگری رونق زیادی ندارد برنامه‌ریزی می‌تواند رهنمون لازم را برای توسعه آن فراهم نماید. برای مناطقی که گردشگری دارند، برنامه‌ریزی اغلب برای حیات دوباره این بخش و حفظ صنعت در آن منطقه لازم

1. tourism

2. tour

3. turns

است. ابتدا گردشگری باید در سطوح منطقه‌ای و ملی برنامه‌ریزی گردد. در این سطوح برنامه‌ریزی سیاست‌های توسعه گردشگری، طرح‌های ساختاری، استانداردهای تسهیلات، عوامل سازمانی و عناصر دیگر لازم برای توسعه و مدیریت گردشگری مدنظر قرار می‌گیرد. سپس در چهارچوب برنامه‌ریزی محلی و منطقه‌ای می‌توان طرح‌های تفضیلی بیشتری برای جاذبه‌های گردشگری، تفرجگاه‌ها، توسعه گردشگری شهری و روستایی و سایر اشکال توسعه گردشگری تهیه نمود (محبوب‌فر، ۱۳۹۰: ۱۰۹-۱۳۱). برنامه‌ریزی گردشگری ملی و منطقه‌ای چندین فایده خاص و مهم دارد. این امتیازات عبارت‌اند از:

۱- تعیین سیاست‌ها و اهداف کلی توسعه گردشگری و اینکه بدانیم گردشگری در صدد انجام چیست و چگونه این اهداف را می‌توان به دست آورد. ۲- توسعه گردشگری به شکلی صورت می‌گیرد که منابع فرهنگی و طبیعی آن برای مدتی نامحدود نگهداری و برای استفاده حال و آینده حفظ شود. ۳- ادغام گردشگری با سیاست‌های توسعه کلان و الگوهای کشور و منطقه و ایجاد پیوندهای نزدیک میان گردشگری و دیگر بخش‌های اقتصاد. ۴- فراهم کردن شالوده منطقی برای تصمیم‌گیری بخش‌های دولتی و خصوصی درباره توسعه گردشگری. ۵- مطلوب سازی و تعدیل منافع اقتصادی، محیطی و اجتماعی گردشگری با تقسیم صحیح این منافع و کاهش مشکلات اجتماعی گردشگری. ۶- ممکن ساختن توسعه هماهنگ بسیاری از عناصر بخش گردشگری به عبارت دیگر مرتبط ساختن جاذبه‌ها، فعالیت‌ها، تسهیلات و خدمات گردشگری با بخش‌های گوناگون و فزاینده بازارهای گردشگری مختلف. اکنون روش برنامه‌ریزی شده برای توسعه گردشگری در سطوح منطقه‌ای و مالی به صورت یک اصل در بسیاری از نقاط پذیرفته شده است. گرچه هنوز اجرای طرح‌ها و سیاست‌ها در برخی از مناطق ضعیف است. بسیاری از کشورها و مناطق آن‌ها برنامه گردشگری در دست تهیه دارند. کشورهایی که تاکنون چنین طرح‌هایی را اتخاذ نکرده‌اند می‌بایست در آینده‌ای نزدیک این مسئله را مدنظر خود قرار دهند.

در بعضی از کشورها طرح‌ها از مدت‌ها پیش برنامه‌ریزی شده‌اند و شاید امروز قدیمی و منسوخ گردیده باشند. لازم است بر اساس شرایط کنونی و روند آتی کشور بازنگری شود. در حال حاضر بر اساس تجربه به دست آمده روش‌ها و فنون برنامه‌ریزی گردشگری به خوبی درک شده است. با اطمینان زیادی می‌توان گفت که اگر برنامه‌ریزی اجرا گردد منافع زیادی برای هر منطقه به همراه خواهد آورد. برنامه‌ریزی گردشگری به عنوان یک نظام هماهنگ یکی از مفاهیم اساسی برنامه‌ریزی گردشگری این است که گردشگری باید به عنوان یک نظام مرتبط با عوامل عرضه و تقاضا در نظر گرفته شود. عوامل تقاضا بازارهای گردشگری داخلی و بین‌المللی و ساکنین محلی می‌باشند که جاذبه‌های گردشگری، تسهیلات و خدمات استفاده می‌کنند. عوامل عرضه فعالیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری محل اقامت و دیگر تسهیلات و خدمات است (همان، ۱۳۹۰: ۱۰۹-۱۳۱). جاذبه‌ها شامل: هتل‌ها، متل‌ها، مهمانپذیرها و هر مکان دیگر است که گردشگران در آنجا شب را به استراحت می‌گذرانند. مقوله خدمات و تسهیلات گردشگری نیز در بر گیرنده مواردی چون امور سیاحتی و مسافرتی، رستوران‌ها، خرید و امور بانکی، ارز، خدمات و امکانات پستی و پزشکی است. عوامل عرضه تولیدات گردشگری نامیده می‌شود. عناصر دیگری نیز به عناصر عرضه مربوط می‌گردد به منظور قابل استناد کردن خدمات و امکانات و تأسیسات زیربنایی مورد نیاز است. تأسیسات زیربنایی گردشگری

به طور ویژه شامل: تأسیسات هوایی، زمینی، راه آهن، دریایی، آبرسانی، برق‌رسانی، فاضلاب، دفع فاضلاب و زباله و مخابرات است.

جدول شماره ۱- گردشگری به مثابه یک سیستم

عوامل عرضه	عوامل تقاضا
جاذبه‌ها و فعالیت‌ها	بازارهای گردشگری بین‌المللی
محل اقامت	بازارهای گردشگری داخلی
دیگر خدمات و تسهیلات	استفاده ساکنین از جاذبه‌ها
عناصر سازمانی	امکانات و خدمات گردشگری

منبع: یافته‌های تحقیق

ساخت تأسیسات زیربنایی مناسب نیز برای حفاظت از محیط زیست حائز اهمیت است. این امر به حفظ سطح بالایی از کیفیت محیطی کمک می‌نماید که برای گردشگری نیازمند عناصر نهادی معین است. این عناصر عبارت‌اند از: ۱- ساختارهای سازمانی بویژه دفاتر گردشگری دولتی و اتحادیه گردشگری بویژه بخش خصوصی مانند اتحادیه هتل‌ها. ۲- قوانین و مقررات مربوط به گردشگری از قبیل تعیین استانداردها و صدور مجوز برای هتل‌ها و آژانس‌های مسافرتی و سیاحتی ۳- برنامه‌های آموزشی و کارآموزی و مؤسسات کارآموزی برای آماده‌سازی افراد جهت کار مؤثر در امروز گردشگری و پرورش نیروی کار. ۴- فراهم نمودن سرمایه به منظور توسعه جاذبه‌ها، تسهیلات، خدمات و تأسیسات زیربنایی گردشگری و ایجاد ساز و کارهایی برای جلب سرمایه‌گذاری. ۵- تدوین برنامه‌های بازاریابی و تبلیغاتی جهت شناساندن کشور و منطقه به گردشگران و ترغیب آن‌ها به بازدید از منطقه ایجاد تسهیلات و خدمات و اطلاع‌رسانی گردشگری در مناطق مختلف گردشگری. ۶- ایجاد تسهیلات مسافرتی شامل اخذ ویزا گمرک و ارائه دیگر خدمات و امکانات برای ورودی و خروجی گردشگری. همچنین عناصر سازمان شامل نحوه بالا بردن و تصمیم‌گیری اقتصادی گردشگری و اقداماتی برای حفاظت از محیط‌زیست و کاهش مسائل اجتماعی زیان‌آور و حفظ و نگهداری میراث فرهنگی مردم در مناطق سیاحتی است. به عنوان یک نظام مرتبط، این امر حائز اهمیت که هدف برنامه‌ریزی گردشگری توسعه کلی همه بخش‌های نظام، اعم از عوامل عرضه و تقاضا و عناصر سازمانی است. اگر این نظام در جهت توسعه هماهنگ همه بخش‌ها برنامه‌ریزی گردد عملکرد موازی خواهد داشت و منابع مطلوبی را به ارمغان خواهد آورد.

تدوین و اتخاذ طرح و سیاست‌های توسعه گردشگری برای یک ناحیه به منظور هدایت و تصمیم‌گیری در خصوص سیاست‌های توسعه گردشگری است. برنامه‌ریزی گردشگری باید به عنوان یک روند دائمی و انعطاف‌پذیر شناخته شود. در چهارچوب سیاست‌ها و پیشنهادها باید انعطاف‌پذیری وجود داشته باشد. تا امکان سازش با تغییر شرایط حاصل گردد یک برنامه‌ریزی انعطاف‌ناپذیر اجازه نخواهد داد که توسعه‌پذیری تغییرات باشد. ممکن است با پیشرفت‌های فن‌آوری حمل و نقل تحولی بر اشکال جدید گردشگری تغییراتی در روند بازار رخ دهد. چنین حالتی اگر برنامه گردشگری انعطاف‌پذیر باشد اهداف اساسی آن نباید از میان برود. ولی ممکن است الگوهای توسعه تغییر یابند به هر حال توسعه پایدار باید کماکان حفظ گردد.

معرفی منطقه مورد مطالعه

خلیج فارس آبراهی است که در امتداد دریای عمان و در میان ایران و شبه‌جزیره عربستان قرار دارد. مساحت

خلیج فارس ۲۳۷۴۷۳ کیلومتر مربع است و پس از خلیج مکزیک و خلیج هادسون سومین خلیج بزرگ جهان بشمار می‌آید. خلیج فارس از شرق از طریق تنگه هرمز و دریای عمان به اقیانوس هند و دریای عرب راه دارد و از غرب به دلتای رودخانه اروندرود که حاصل پیوند دو رودخانه دجله و فرات و پیوستن رود کارون به آن است، ختم می‌شود (قراگزلو، ۱۳۷۹: ۵۳).

نقشه شماره ۱- موقعیت خلیج فارس و جزیره قشم
منبع: <http://ian.macky.net/pat/map/pers/pers.html>

کشورهای ایران، عمان، عراق، عربستان سعودی، کویت، امارات متحده عربی، قطر و بحرین در کناره خلیج فارس هستند. در این میان سواحل شمالی خلیج فارس تماماً در جغرافیای سیاسی ایران قرار دارند. به سبب وجود منابع سرشار نفت و گاز در خلیج فارس و سواحل آن، این آبراهه در سطح بین‌المللی، منطقه‌ای مهم و راهبردی بشمار می‌آید. نام تاریخی این خلیج، در زبان‌های گوناگون، ترجمه عبارت خلیج فارس یا دریای پارس بوده است. همچنین در تمام سازمان‌های بین‌المللی نام رسمی این خلیج، خلیج فارس است اما برخی از کشورهای عربی در دهه‌های اخیر آن را خلیج عربی یا به سادگی، خلیج می‌نامند. سازمان آبنگاری بین‌المللی از نام خلیج ایران (خلیج فارس) برای این خلیج استفاده می‌کند (همان، ۱۳۷۹: ۵۳). جزیره قشم با مختصات $26^{\circ}55'$ شمالی $56^{\circ}05'$ شرقی بزرگ‌ترین جزیره ایران و خلیج فارس و از جمله جزایر جنوب ایران است که در تنگه هرمز قرار دارد و از دیرباز به ایران تعلق داشته است و در دوران ساسانیان ابرکاوان خوانده می‌شده است. در سال ۱۳۹۰ این شهرستان قشم به سه بخش مرکزی و بخش شهاب و بخش هرمز ۷ دهستان تقسیم شده بود.

این جزیره با مساحت تقریبی ۱۴۹۱ کیلومتر مربع بزرگ‌ترین جزیره واقع در خلیج فارس محسوب می‌شود. جزیره قشم در دهانه تنگه هرمز و در مقابل بندرعباس واقع است. این جزیره از شمال به شهر بندرعباس، مرکز بخش خمیر و قسمتی از شهرستان بندر لنگه، از شمال شرقی به جزیره هرمز، از شرق به جزیره لارک، از جنوب به

جزیره هنگام و از جنوب غربی به جزایر تنب بزرگ و کوچک و ابوموسی محدود می‌شود. فاصله جزیره قشم - م (از بندر قشم - م) تا بندرعباس مرکز استان هرمزگان ۲۰ کیلومتر است. وضعیت تقسیماتی شهرستان قشم از این قرار است: شهرستان قشم دارای ۳ بخش و ۷ دهستان و ۴ شهر است. همچنین این شهرستان دارای ۱۲۷ روستا و مزرعه و مکان جغرافیایی است. از مهم‌ترین بنادر این جزیره می‌توان به بندر قشم، بندر لافت در شمال جزیره و بندر باسعیدو در منتهی‌الیه غرب جزیره اشاره کرد. در این جزیره فرودگاه بین‌المللی احداث شده است (ندیم، ۱۳۸۴: ۱۴۷).

سابقه سکونت در این جزیره به روزگار قبل از اسلام و شاید به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی آن به دوره پادشاهان ماد برسد. به‌طور کلی قشم و تمدن باستانی آن همواره به اقوام آریایی و حکومت مرکزی ایران وابسته بوده و عضوی از کالبد ایران به شمار می‌آمد. با پیدایش اسلام و در همان آغاز استقرار و گسترش حکومت اسلامی، خلیج فارس و جزیره قشم، توسط مسلمانان فتح شد و آمیزه‌ای از تمدن و فرهنگ اسلامی - آریایی در آن پدید آمد. خلفای عرب و حاکمان منصوب از جانب آن‌ها تا چند قرن بر سرزمین ایران و جزیره قشم و خلیج فارس مسلط بودند تا اینکه با تشکیل حکومت آل بویه، حکمرانان ایرانی دوباره به منطقه مسلط شدند. حمله مغولان به ایران و حکومت ایلخانان، دریا‌های جنوبی ایران و خلیج فارس را نیز فرا گرفت و امیران مغول چندی در این منطقه حکومت کرده‌اند. در این زمان بود که جزیره قشم در مسیر رفت و آمد از غرب به شرق مورد توجه دریانوردان و بازرگانان اروپایی قرار گرفت. نخستین اروپایی‌هایی که جزیره قشم و جزایر اطراف آن را به تصرف در آوردند و بیش از یک قرن بر آن تسلط یافتند، پرتغالی‌ها بودند. سپس جای آن‌ها را هلندی‌ها و سرانجام انگلیسی‌ها گرفتند. با تشکیل حکومت مرکزی صفوی در ایران، پرتغالی‌ها به همت امام قلی‌خان سردار بلند آوازه عصر صفوی از جزیره بیرون رانده شدند و حاکمیت دولت مقتدر مرکزی به منطقه اعمال شد. با سست شدن حکومت صفوی جزایر جنوب ایران بار دیگر در معرض طمع و یورش بیگانگان غربی قرار گرفت تا اینکه از اواسط حکومت قاجار، حضور انگلیسی‌ها در خلیج فارس شکلی آشکار و سلطه‌آمیز گرفت. با پایان گرفتن حکومت قاجار و آغاز حکومت پهلوی و تشکیل نیروی دریایی جوان ایران، جزیره قشم دوباره به ایران بازگردانده شد (مه‌دی نژاد و مغانی رحیمی، ۱۳۸۹: ۸۲).

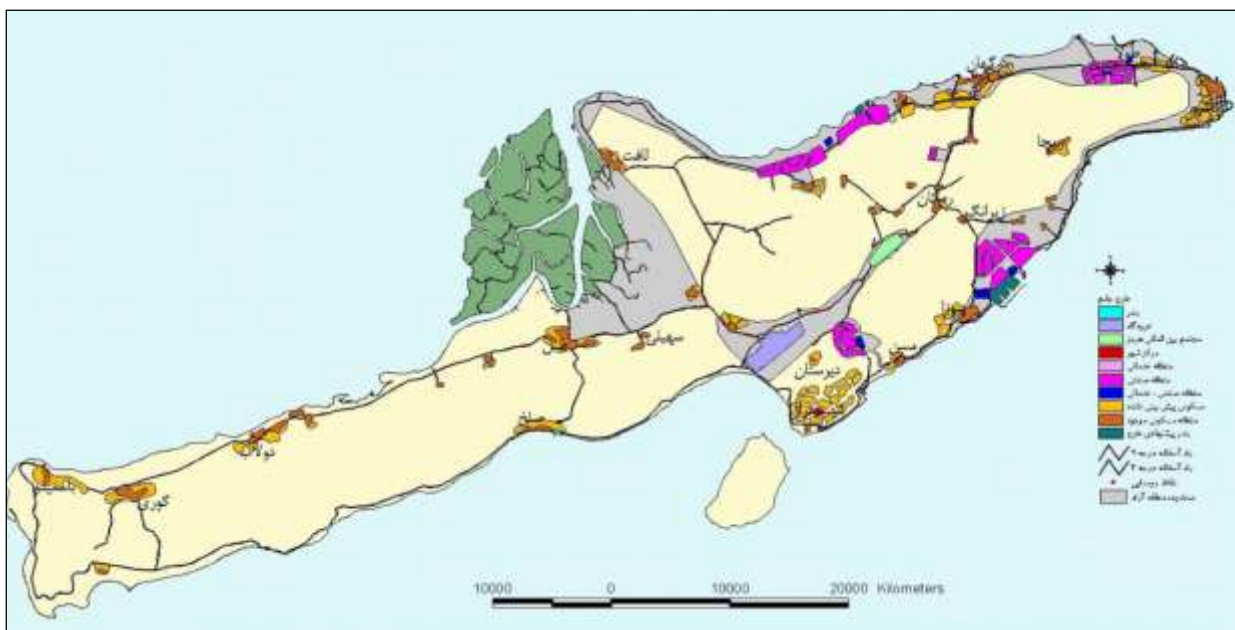
مطابق سرشماری سال ۱۳۹۵ مرکز آمار شهرستان قشم دارای ۱۰۳ هزار و ۸۸۱ نفر جمعیت است؛ که از این جمعیت ۹۷ هزار و ۲۴۱ نفر در جزیره قشم ساکن هستند. پرجمعیت‌ترین شهر جزیره قشم - م - شهر قشم است با جمعیت ۲۴ هزار و ۴۶۱ نفر و بعد از آن شهر درگهان با ۷۹۹۶ نفر دومین شهر پر جمعیت جزیره قشم است. شهر هرمز با ۵۶۹۹ نفر جمعیت و شهر سوزا با ۴۴۸۰ نفر جمعیت از دیگر شهرهای شهرستان قشم هستند. قشم بزرگ‌ترین جزیره ایران و خلیج فارس واقع در تنگه هرمز است. قشم به سه بخش مرکزی و بخش شهاب و بخش هرمز ۷ دهستان تقسیم شده است. شهر قشم در شرقی‌ترین نقطه جزیره واقع شده است و به رغم آنکه این شهر نسبت به کل جزیره مرکزیت هندسی ندارد، اما به علت موقعیت مهم استراتژیک آن (دید گسترده به جنوب، شمال و شرق، دید به تنگه هرمز، نزدیکی به بندرعباس و...) از قدیم واجد اهمیت بوده و عمده‌ترین سکونتگاه جزیره محسوب می‌شده است. انتخاب شهر قشم به عنوان پایگاه اصلی توسعه منطقه آزاد تجاری - صنعتی قشم نیز بر اهمیت این شهر افزوده است. به دلیل بازار پررونق و ورود کالاهای بسیار مهم از کشورهای حاشیه خلیج فارس به

این جزیره، وجود بنادر مهم و همچنین بنادر اختصاصی بسیار مهم می‌باشند. چنان‌که در قدیم بنادر صیادی و بنادر تجاری در کنار یک دیگر قرار داشته ولی اکنون به دلیل رونق اقتصادی بنادر به صورت اختصاصی و ویژه امور خدمات به کشتی‌های تجاری و صیادان را انجام می‌دهند. بنادر مهم و صیادی شهرستان قشم به ترتیب زیر می‌باشند

نقشه شماره ۲- جزیره قشم منبع (<http://qeshmgeopark.ir>)

جزیره‌های بزرگ پیرامون قشم جزیره هنگام، هرمز و لارک هستند. بعضی جزیره‌های کوچک اطراف قشم وجود

دارند که فاصله کمی با ساحل جزیره دارند و هنگام برکشند و فرو کشند (جزر و مد) به ساحل جزیره می‌پیوندند و می‌گسلند همین باعث نام‌گذاری این چند جزیره کوچک به‌عنوان جزایر ناز شده است که گویی در پیوستن به جزیره ناز می‌کنند.

جدول شماره ۲- ترکیب جمعیتی قشم (طبق سرشماری آبان ماه سال ۱۳۹۰)

جمعیت کل جزیره قشم	۷۷۴۱۱۱ نفر
تعداد خانوار	۲۸۸۱۸ خانوار
جمعیت شهری	۴۷۸۴۸ نفر
جمعیت روستایی	۶۹۹۲۶ نفر
جمعیت مردان	۵۹۷۴۹ نفر
جمعیت زنان	۵۸۰۲۵ نفر

منبع: (<https://www.amar.org.ir>)

این جزیره از شمال به شهر بندرعباس، مرکز بخش خمیر و قسمتی از شهرستان بندر لنگه، از شمال خاوری به جزیره هرمز، از شرق به جزیره لارک، از جنوب به جزیره هنگام و از جنوب باختری به جزایر تنب بزرگ و کوچک و ابوموسی محدود می‌گردد. فاصله جزیره قشم (از بندر قشم) تا بندرعباس ۱۰/۸ مایل (۲۰ کیلومتر) تا بندر هرمز ۹/۷۲ مایل (۱۸ کیلومتر)، جزیره لارک (تا مرکز دهستان لارک) ۴/۸۵ مایل (۹ کیلومتر) تا جزیره ابوموسی ۸۸/۰۱ مایل (۱۶۳ کیلومتر) و جزیره تنب بزرگ ۶۱/۵۵ مایل (۱۱۴ کیلومتر) است.

نقشه شماره ۳- موقعیت جغرافیایی خلیج فارس منبع: <http://jaddeh.persianblog.ir>

جزیره قشم با وسعت ۱۵۰۰ کیلومتر مربع (۱/۰ درصد مساحت کشور) و ۲۶۰ کیلومتر ساحل (حدود یک درصد طول سواحل آبی کشور) و بیش از یکصد هزار نفر جمعیت، به راحتی می‌تواند با بهره‌گیری از اصول صحیح آمایش سرزمین و توسعه پایدار، سالانه پذیرای بیش از ۳ تا ۴ میلیون نفر مسافر داخلی و هزاران مسافر خارجی از منطقه آسیای میانه، حاشیه دریای خزر، ارمنستان و گرجستان در فصول پاییز و زمستان به صورت بازدید روزانه، ترانزیت و اقامت شبانه یا چند روزه باشد. آمایش حمل و نقل و گردشگری جزیره قشم نیاز به توجه جدی و عمیق به ابعاد مختلف سیاسی، امنیتی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، زیست محیطی و فنی- مهندسی دارد.

جدول شماره ۳- مختصات جزیره قشم

جزیره قشم	
نام دیگر: ابرکاوان - قشم	
مکان	تنگه هرمز
مساحت	۴۹۱٫۱ کیلومتر مربع (۷۵۷۵ مایل مربع)
طول	۱۳۵ کیلومتر (۹۸۳ مایل)
عرض	۴۰ کیلومتر (۲۵ مایل)
بیشترین ارتفاع	۱۳۰۲ متر (۲۷۲۴ پا)
بلندترین نقطه	نمکدان
کشور	ایران
استان	هرمزگان
شهرستان	قشم
بخش‌ها	بخش مرکزی و بخش شهاب و بخش هرمز
بزرگ‌ترین شهر	قشم (جمعیت ۶۰۲۰۲۸)
اطلاعات جمعیتی	
جمعیت	۱۴۸،۹۹۳ (از ۱۳۹۵)
تراکم	۹۸٫۷۸/کیلومتر مربع (۵۶٫۲۰۴/مایل مربع)

منبع: (زند مقدم، ۱۳۷۲: ۶۴).

طبق آخرین تقسیمات کشوری امروزه شهرستان قشم ۶۹ شهر و روستا دارد. شهر قشم در شرقی ترین نقطه جزیره واقع شده است و به رغم آنکه این شهر نسبت به کل جزیره مرکزیت هندسی ندارد، اما به علت موقعیت مهم استراتژیک آن (دید گسترده به جنوب، شمال و شرق، دید به تنگه هرمز، نزدیکی به بندرعباس و...) از قدیم واجد اهمیت بوده و عمده ترین سکونتگاه جزیره محسوب می شده است. انتخاب شهر قشم به عنوان پایگاه اصلی توسعه منطقه آزاد تجاری- صنعتی قشم نیز بر اهمیت این شهر افزوده است (زند مقدم، ۱۳۷۲: ۶۴).

جدول شماره ۴- ترکیب جمعیتی قشم (طبق سرشماری آبان ماه سال ۱۳۹۰)

جمعیت کل جزیره قشم	۷۷۴,۱۱۷ نفر
تعداد خانوار	۸۱۸,۲۸ خانوار
جمعیت شهری	۸۴۸,۴۷ نفر
جمعیت روستایی	۹۲۶,۶۹ نفر
جمعیت مردان	۷۴۹,۵۹ نفر
جمعیت زنان	۰۲۵,۵۸ نفر

منبع: (سازمان آمار)

به دلیل بازار پر رونق و ورود کالاهای بسیار مهم از کشورهای حاشیه خلیج فارس به این جزیره، وجود بنادر مهم و همچنین بنادر اختصاصی بسیار مهم می باشند. چنان که در قدیم بنادر صیادی و بنادر تجاری در کنار یک دیگر قرار داشته ولی اکنون به دلیل رونق اقتصادی بنادر به صورت اختصاصی و ویژه امور خدمات به کشتی های تجاری و صیادان را انجام می دهند. بنادر مهم و صیادی شهرستان قشم به ترتیب زیر می باشند: ۱- بهمن ۲- شهید ذاکری ۳- بندر سوزا ۴- مسن ۵- سلخ ۶- کاوه ۷- لافت ۸- درگهان ۹- باسعیدو ۱۰- فجر ۱۱- شرکت نفت ۱۲- رمچاه ۱۳- کندالو ۱۴- طبل ۱۵- هنگام (اسدیان، ۱۳۷۲: ۴۹).

جزایر کوچکی اطراف قشم وجود دارند که فاصله کمی با ساحل جزیره دارند و هنگام جزر و مد به ساحل جزیره می پیوندند و جدا می شوند همین باعث نام گذاری این چند جزیره کوچک به عنوان جزایر ناز شده است که گویی در پیوستن به جزیره ناز می کنند. عمده فعالیت صورت گرفته در این جزایر صیادی است. به تازگی طبیعت بکر و ساحل زلال این جزایر مورد توجه گردشگران قرار گرفته است که در این میان جزیره هنگام به خاطر نزدیکی به جزیره قشم و زیستگاه دلفین ها، آهوها (جیبرها) و تنها پارک کروکودیل ایران بیشتر از بقیه جذب گردشگر می نماید. علاوه بر جمعیت بومی و ساکن، جزیره قشم دارای جمعیت غیربومی و مهاجر بسیاری است که به طور عمده در بخش های تجارت، بازرگانی، صنایع و معادن، ادارات و دوایر دولتی و ارگان ها، بانک ها، تشکیلات سازمان منطقه آزاد قشم و دیگر بخش های خدماتی به فعالیت اشتغال دارند. ضمن آن که شمار قابل توجهی گردشگر نیز - همواره به ویژه در فصل های پاییز و زمستان و تعطیلات نوروزی - وارد جزیره می شوند.

زبان اصلی مردم قشم، مانند تمام مردم ساکن بنادر و سواحل جنوب کشور و دیگر جزایر، فارسی است ولی با گویش بندری صحبت می کنند که برای همه مردم و مسافرانی که به جزیره مسافرت می کنند قابل درک و فهم است. لهجه محلی و متداول مردم قشم در شهرها و روستاهای آن تقریباً یکسان است. به طور کلی باید گفت زبان محلی قشمی، آمیخته ای از زبان های عربی، فارسی، بندری، هندی و انگلیسی است (اسدیان، ۱۳۷۲: ۴۹). مردم جزیره قشم (بومیان) متشکل از مسلمان پیرو مذهب تسنن (شافعی) اند. دین داری در میان مردم این جزیره جایگاه خاصی دارد و

فرزندان خود را از کودکی تشویق به نمازخواندن و روزه گرفتن و یادگیری قرآن می‌کنند. این جزیره از شمال به شهر بندرعباس، مرکز بخش خمیر و قسمتی از شهر ستان بندر لنگه، از شمال خاوری به جزیره هرمز، از شرق به جزیره لارک، از جنوب به جزیره هنگام و از جنوب باختری به جزایر تنب بزرگ و کوچک و بوموسی محدود می‌گردد. فاصله جزیره قشم (از بندر قشم) تا بندرعباس ۱۰/۸ مایل (۲۰ کیلومتر) تا بندر هرمز ۹/۷۲ مایل (۱۸ کیلومتر)، جزیره لارک (تا مرکز دهستان لارک) ۴/۸۵ مایل (۹ کیلومتر) تا جزیره بوموسی ۸۸/۰۱ مایل (۱۶۳ کیلومتر) و جزیره تنب بزرگ ۶۱/۵۵ مایل (۱۱۴ کیلومتر) است (رستم گورانی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۷).

جزیره قشم حدود ۵/۲ برابر دومین جزیره بزرگ خلیج فارس یعنی بحرین است. طول جزیره از بندر قشم تا بندر باسعیدو در انتهای جزیره را در منابع مختلف بین ۱۰۰ تا ۱۳۰ کیلومتر تخمین زده‌اند و بیشتر روی طول ۱۱۵ و ۱۲۰ کیلومتر تکیه شده است. در گزارش توجیهی اجرای قانون تعاریف، طول سراسری جزیره قشم را ۱۲۰ کیلومتر ذکر کرده‌اند. عرض جزیره، در نقاط مختلف متفاوت بوده و به‌طور متوسط دارای سه عرض: کم (بین طبل و سلخ)، زیاد (بین لافت کهنه و شیب دراز) و متوسط (در منطقه اسکان) است. با این وجود، عرض متوسط جزیره قشم را ۱۱ کیلومتر می‌توان محسوب داشت. بخش شمالی خلیج فارس قسمتی از بخش جنوب شرقی زون ساختاری زاگرس را تشکیل می‌دهد که با روند کمربند چین‌خورده - راندگی شمال غربی - جنوب شرقی در اثر آخرین فاز کوه‌زایی آلپین در پلیو - پلیستوسن چین‌خورده و دگر ریخت شده است. سازندهای زمین‌شناسی این کمربند ممکن است محدوده سنی دیرینه زیستی پیشین تا ترشیری داشته باشند و شامل دیابیرهای منسوب به پالئوزوئیک پیشین به نام سری هرمز بوده که تا عهد حاضر به طرف سازندهای بالایی و تا روی زمین فعال بوده‌اند. بر اساس نظر اکثریت زمین‌شناسان این منطقه از نظر تکتونیکی از زمان ترشیری پسین به عنوان ناحیه فعال تکتونیکی بخش جنوبی پیشانی دیگر ریختی یا کمربند همگرایی (بین‌النهرین و حوزه خلیج فارس) و همچنین حاشیه‌های صفحه فشارشی و برخوردی قاره ایران - عربی، فعال بوده است (رستم گورانی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۷).

در سال ۱۳۸۴ زمین‌لرزه‌ای به بزرگی ۴/۶ در استان هرمزگان رویداد که در مناطقی از استان از جمله جزیره قشم احساس شد. کانون این زمین‌لرزه در مختصات ۲۷/۰۷ درجه عرض شمالی و ۵۵/۹۱ درجه طول شرقی، در حوالی گچین در غرب بندر عباس و در فاصله ۱۹ کیلومتری بندر درگهان (در جزیره قشم) اعلام شد. تنها پس‌لرزه ثبت شده این زمین‌لرزه که امکان ثبت و تعیین محل آن وجود داشته، در ساعت ۱۶ و ۱۱ دقیقه همان روز و به بزرگی ۲/۸ روی داده است. جزیره قشم بیشترین سواحل و کرانه‌ها را در بین جزایر خلیج فارس به خود اختصاص می‌دهد. سواحل زیتون، سیمین، جزایر ناز، سوزا، مسن، شیب دراز، سلخ و دو ستکو از دیدنی‌ترین سواحل جزیره قشم محسوب می‌شوند. از ویژگی‌های ساحل شناختی این جزیره، تنوع سواحل صخره‌ای، ماسه‌ای و گلی آن است که چنین خصوصیتی به‌طور یک جا در کمتر جزیره‌ای یافت می‌شود. سواحل شنی و ماسه‌ای نقره‌فام و سیمین براق نیز از دیگر انواع سواحل در جزیره قشم محسوب می‌شوند. ساحل صخره‌ای زیتون، ساحل شنی سیمین و سواحل گلی لافت و جنگل‌های حرا تنوع سواحل قشم را نشان می‌دهند. ساحل صخره‌ای ریگو معروف به ساحل لاک‌پشت‌ها نیز از دیگر سواحل زیبای جزیره قشم است که لاک‌پشت‌ها در آنجا برای نفس‌گیری و تغذیه به روی آب می‌آیند. سواحل زیبای جزیره هنگام در دو کیلومتری خط ساحلی جنوب جزیره قشم زیستگاه دلفین‌های باهوش و بازیگوش

است که این مسئله موجب جذب گردشگران علاقه‌مند به قشم و جزیره هنگام شده است (رستم گورانی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲۷).

پتانسیل‌های توریستی جزیره قشم

۱- کوه نمکی (کوه نمکدان)

در قسمت جنوب غربی جزیره قشم واقع است. این کوه که به شکل مخروط است تا ارتفاع ۳۹۷ متر (قله کوه نمکدان) می‌رسد. ۲- دره ستارگان: دره ستاره‌ها در واقع یک ناحیه فرسایش یافته توسط آب‌های سطحی، رگبارهای فصلی و تندبادها است. فلات اولیه که هنوز در بخش شمالی به صورت کم و بیش دست نخورده باقی مانده، در ارتفاع بین ۷ تا ۱۵ متری از کف دره قرار دارد و جنس آن ماسه سنگ با سیمان آهکی سست و پر از پوسته‌های فسیلی است. مخروط‌های نوک‌تیز، ستون‌ها و ستونک‌های فرسایشی، آرک‌ها و تیغه‌ها و دیواره‌های نواری از جمله بخش‌هایی هستند که در این دره مشاهده می‌شوند (مهدی نژاد و مغانی رحیمی، ۱۳۸۹: ۸۲). ۳- جنگل‌های حرا: اولین و مهم‌ترین جامعه گیاهی جزیره در جنگل‌های حرا مشاهده می‌شود که گونه‌ای از مانگروها است و گستره‌ای بیش از ۲۰۰۰ کیلومتر مربع از مساحت جزیره را به خود اختصاص داده‌اند.

۲- آب و هوای قشم

آب و هوای قشم گرم و مرطوب است و رطوبت نسبی هوا در این جزیره بالاست. فشار هوا در قشم بین ۱۰۱۵ تا ۱۰۱۸ میلی‌بار جیوه است که در تابستان به دلیل گرمای زیاد، فشار هوا به کمتر از ۱۰۰۰ میلی‌بار می‌رسد. دمای متوسط سالیانه جزیره قشم حدود ۲۶ درجه سانتی‌گراد، با متوسط حداکثر و حداقل دمای روزانه به ترتیب ۳۳ و ۱۸ درجه سانتی‌گراد است. اختلاف درجه حرارت فصلی این جزیره بسیار زیاد است. گرم‌ترین زمان‌ها ۱۰ تیر تا ۱۰ شهریور و سردترین ماه‌ها دی و بهمن است. در جزیره قشم حداکثر و حداقل دمای مطلق ۴۶ و ۱۶ درجه سانتی‌گراد به ثبت رسیده است (برقی و دیگران، ۱۳۹۱: ۷۵).

۳- جنگل‌های حرا در قشم

جنگل‌های حرا برجسته‌ترین پوشش گیاهی جزیره قشم است که گونه‌ای از مانگروها به نام *Avicennia marina* (به نام ابوعلی سینا، دانشمند پرآوازه ایران) است و گستره‌ای بیش از ۲۰۰۰ کیلومتر مربع از مساحت جزیره را به خود اختصاص داده‌اند. گیاهان قشم خشکی‌پسند و حرارت‌خواه بوده و نیاز به رطوبت زیاد در تابستان دارند و بیشتر به شکل درختچه‌های نیم‌بیابانی کوتاه قد قابل مشاهده هستند. از این جمله درختان می‌توان به درختان کهور، چت (با کسره زیر چ)، کرت و کنار نام برد؛ که بیشتر آن‌ها کهور و چت هستند. بوته‌های جرن نیز در کنار این درختان پوشش گیاهی جزیره را تشکیل می‌دهند. نخل‌ها در این جزیره تنها در باغ‌های نخل می‌توان یافت که به دلیل کمبود آب و کمبود بارندگی کم رونق تر شده است (صنعتی، ۱۳۸۶: ۲۶۴).

۴- حیات جانوری

در آب‌ها و خشکی‌های جهان سه سیستم حیاتی از نظر تنوع زیستی از بیشترین تنوع جانوری و گیاهی برخوردارند. این سه اکوسیستم عبارت‌اند از جزایر مرجانی، جنگل‌های حرا و جنگل‌های بارانی. در جزیره قشم و آب‌های

پیرامونی آن دو اکوسیستم‌های اول و دوم حضور دارند گونه‌های شناسایی شده پستانداران قشم عبارت‌اند از ۴ گونه خفاش که یک نوع آن خفاش میوه‌خوار است، خفاش میوه‌خوار بزرگ‌ترین خفاش کشور بوده و بیشتر از قشم گزارش شده است. چهار گونه، یک نوع خارپشت، یک گونه خرگوش، یک گونه روباه و دو نوع نمسی و یک نوع جبیر یا غزال ایرانی نیز در قشم شناسایی شده است. خزندگان شناسایی شده قشم نیز بسیار متنوع هستند. سه نوع مار و ۱۷ گونه مارمولک و یک نوع دوزیست در قشم شناخته شده‌اند. با توجه به موقعیت جغرافیای جزیره قشم در خلیج فارس و به دلیل تنوع نواحی اکولوژیک آن و همچنین به دلیل وجود زیستگاه‌های متنوع نظیر محیط تالابی جنگل حرا، پهنه‌های گلی، تپه ماهورهای متنوع، مناطق بیابانی، شنزارها، سواحل شنی، مناطق صخره‌ای، مزارع و باغ‌های کشاورزی و چمنزارهای فصلی - مطالعه مقدماتی اکولوژیک توزیع و پراکنش دوزیستان و خزندگان جزیره صورت پذیرفت (یزدانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۸). بارزترین پدیده طبیعی قشم گوناگونی پرندگان آن است. از میلیون‌ها سال پیش به این سو حدود چهار میلیون پرنده مهاجر به‌طور منظم در فصل‌های مختلف سال، به خلیج فارس همانند یک زیستگاه ویژه، پناه می‌آورند. به‌طور کلی، در گشت و گذاری چند روزه در جزیره قشم به آسانی می‌توان تا ۱۰۰ گونه از پرندگان آن را مشاهده کرد. پرندگان از بیشترین تنوع برخوردارند. فهرست پرندگان شناسایی شده قشم تا سال گذشته ۹۸ گونه بود اما با شناسایی ۷۵ گونه پرنده دیگر، این فهرست در حال حاضر به ۱۷۳ نوع رسیده است. برخی از این پرندگان از جمله پرندگان نادر کشورمان هستند که شاهین کبود و حواصیل سبز از آن جمله‌اند.

برخی از پرندگان جزیره قشم عبارت‌اند از: مرغ سقایی پا خاکستری، باکلان، حواصیل خاکستری، قار کوچک، قار ساحلی، قار سفید، حواصیل شب، حواصیل هندی، کفچه نوک، فلامینگو، عقاب ماهیگیر (جزیره قشم)، کرکس، جیرفتی، هوبره، سلیم خرچنگ‌خوار، صدف‌خوار، دیدومک، تلیله نوک‌پهن، کاکایی سر سیاه، کاکایی پشت سیاه، پرستو دریایی دودی، پرستو دریایی کاکلی کوچک، پرستو دریایی معمولی، پرستو دریایی کاکلی، سبزقبای هندی، زنبور خانگی کوچک، دم جنبانک ابلق، دم جنبانک کله زرد، میوه‌خور، بلبل خرما، سنگ چشم کله سرخ، سسک چیف‌چاف، سسک جنبان، سسک سرسیاه، طرقة بنفش، طرقة کوهی، چکچک بیابانی، شهدخور، زرد پر مزرعه، سهره خاکی (یزدانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۸).

۵- دره ستارگان

روستای برکه خلف در فاصله پنج کیلومتری از ساحل جنوبی جزیره قرار گرفته است. در شمال این روستا دره ستارگان قرار دارد. اهالی منطقه به این روستا استاله گفته می‌گویند؛ اما نام دره ستاره‌ها برای این پدیده کم‌نظیر زمین‌شناسی جاافتاده است. به دلیل شکل ویژه این دره و انواع حجم‌ها و پدیده‌های فرسایش موجود در آن وزش بادهای تند و گردش هوا در لابه‌لای ستون‌ها و حفره‌های موجود در دره تولید صدا می‌کند و به دلیل این صداها است که اهالی معتقدند با تاریک شدن هوا این دره محل آمد و شد ارواح و اجنه است و بنابراین از ورود به آن در شب خودداری می‌کنند. دره ستاره‌ها در واقع یک ناحیه فرسایش یافته توسط آب‌های سطحی، رگبارهای فصلی و تندبادها است. فلات اولیه که هنوز در بخش شمالی به صورت کم و بیش دست نخورده باقی‌مانده، در ارتفاع بین ۷ تا ۱۵ متری از کف دره قرار دارد و جنس آن ماسه سنگ با سیمان آهکی سست و پراز پوسته‌های فسیلی است. مخروط‌های نوک‌تیز، ستون‌ها و ستونک‌های فرسایشی، آرک‌ها و تیغه‌ها و دیواره‌های نواری از جمله بخش‌هایی

هستند که در این دره مشاهده می‌شوند (مافی و جوانبخت قهفرخی، ۱۳۹۰: ۲۴۰). به دلیل سست بودن جنس لایه‌ها، می‌توان انتظار داشت که پس از هر بارندگی شدید (که به ندرت اتفاق می‌افتد) تغییرات محسوس در مورفولوژی دره صورت پذیرد.

۶- قلعه پرتغالی‌ها

آثار دژ پرتغالی‌ها در شهر قشم و دژهای دیگری در خاور لاف، موسوم به دژهای نادری - که با توپ‌های بزرگ آن روزگار مجهز بوده است، در قشم دیده می‌شود. این دژ، وظیفه پشتیبانی قلعه هرمز را بر عهده داشته که شامل تأمین آب شیرین برای قلعه پرتغالی‌ها و اخراج آنان از سواحل خلیج فارس نماید (مافی و جوانبخت قهفرخی، ۱۳۹۰: ۲۴۰).

۷- نخستین ژئوپارک کشور در جزیره قشم

دشت‌ها، دره‌ها، سواحل و کوه‌های جزیره هم وضعیت یگانه و کم نظیر از نظر پوشش گیاهی، حضور حیات وحش و وجود پدیده‌های نادر زمین‌شناسی دارند. در این بخش از جزیره علاوه بر گونه‌های گیاهی و جانوری زیبا، کمیاب و در خطر انقراض که در سطح ملی و همچنین جهانی از ارزش بسیاری برخوردارند، پدیده‌های زمین‌شناسی نادر و بی‌مانندی نیز وجود دارند که هر یک به تنهایی جذابیت و زیبایی خاص دارند. مجسمه‌های طبیعی و نقش برجسته‌های پراکنده، چین‌خوردگی‌ها و کوه‌های شگفت‌آور، سطوح تخت و صافها در ارتفاعات، ستون‌های حاصل از عوامل فرسایش، برجستگی‌ها و فرورفتگی‌های به وجود آمده از هوازدگی، مخروط افکنه‌ها و قطعه‌های فروافتاده در پای ارتفاعات، کوهسرها و هیکل‌های که دست هنرمند طبیعت به تازیانه باد و باران پدید آورنده، تندیس‌های اعجاب‌آوری که در شکل‌های مختلف هم چون لاک‌پشت، سگ، مارمولک، اسب آبی و یا حتی چهره آدمی در حالت خشم و فریاد و ... همه و همه بخش بزرگی از طبیعت مسحورکننده قشم هستند و از جاذبه‌های کم‌نظیر طبیعت‌گردی این جزیره به شمار می‌روند. در سواحل جنوبی بخش غربی جزیره از بندر ماهیگیری سلخ تا روستای کانی - یعنی در فاصله سی کیلومتر از ساحل جزیره - رو ستا، مزرعه و هیچ نوع تمرکز و تجمع انسانی وجود ندارد. در بخش غربی جزیره حضور انسان و فعالیت‌های دامداری و کشاورزی از زمان‌های قدیم بسیار ناچیز بوده است و در حال حاضر نیز قابل توجه نیست. در این بخش از جزیره پدیده‌هایی وجود دارند همچون: جنگل‌های حرا، گنبد نمک، غارهای نمک، چشمه‌های آب معدنی، تنگه چاهکو، تنگ عالی، بام قشم، دره تندیس‌ها، کلات کشتاران و ده‌ها تخته سنگ و صخره با شکل‌های عجیب و غریب (فنی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۹).

۸- چشمه‌ها

چشمه‌های جزیره قشم که به طور پراکنده در جای جای جزیره وجود دارند، فاقد آب شیرین بوده و عمدتاً شور هستند. برخی از این چشمه‌ها عبارت‌اند از:

- چشمه کارگاه چشمه معدنی سولفور و شور کارگاه در میانه و هسته مرکزی ساختار تاقدیسی مجاور بندر ماهیگیری سلخ (میدان گاز طبیعی سلخ، معروف به برهوت) واقع شده است. آب این چشمه (چند لیتر در ثانیه)

پس از نهشته شدن بخشی از مواد معدنی سیاه‌رنگ همراه در محل تظاهر، موجب تغذیه بیشتر آب شور در آبراهه موجود این محل بوده و در اطراف و بستر آبراهه اخیر نیز رسوبات فراوان نمک گذاشته می‌شود.

- چشمه گوری: رسوبات واحد گوری دارای ضخامت حدود یکصد متر، پوشاننده نهشته‌های انیدریت و نمک‌های مربوط به سازند گچساران است که با توجه به دانسته‌ها، ستبرای حدود ۱۴۰۰ متر دارد.
- چشمه‌های دامنه کوه نمکدان پهنه‌های پوشیده از رسوب نمک در کوه نمکدان دارای توده‌های بسیار بزرگ و گسترده نمک با کمیت بالا با کیفیت و خلوص نسبتاً مناسب است و از نظر اقتصادی در تأمین نمک خوراکی، نمک طبی و حتی تأمین بخشی از مشتقات مورد نیاز در ترکیباتی از پتروشیمی اهمیت دارد (فنی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۹).

۹- پارک کروکدیل قشم

اولین و بزرگ‌ترین پارک کروکدیل خاورمیانه در جزیره قشم قرار دارد. محلی زیبا و امن برای گردشگران علاقه‌مند به حیات وحش تا از نزدیک با زندگی و خصوصیات این جانوران نادر آشنا شوند. این مجموعه همیار ژئوپارک قشم و حامی محیط زیست است. سالانه گردشگران بی‌شماری با سفر به قشم از این پارک از این پارک منحصر بفرد دیدن می‌کنند (زیاری و دیگران، ۱۳۸۸: ۳۷).

۱۰- پتانسیل‌های گردشگری تجاری و اقتصادی

۱- صیادی

از منابع اصلی درآمد مردم این مناطق صیادی است. صیادی در این منطقه به وسیله قایق موتوری، لنج و مشت است.

۲- کسب و کارهای تجاری

از دیگر منابع درآمد این مردم، ایجاد بازارها و مغازه‌های کوچک است؛ مانند بازار قدیم قشم که بهترین‌های پوشاک بازار قدیم قشم بوتیک فریدن، بوتیک پیمان، لوازم خانگی کاملی و ... بازار ستاره بازار پردیس سیتی ستر

۳- دام‌پروری

جزیره قشم مستعد دام‌پروری است و هم‌اکنون دام‌پروری به روش سنتی در جزیره انجام می‌گیرد. نزدیک به ۲۰۰۰ رأس بز از نژادهای مخصوص تالی، جزیرتی، پاکستانی و هم چنین حدود ۳۰۰۰ رأس گوسفند و گاو گوساله و چند هزار ماکیان در جزیره وجود دارد. منابع تغذیه دام‌ها بیشتر از سرشاخه‌ها و برگ درختان حرا است. مردم جزیره نوعی غذا به نام «فخاره» برای دام‌های خود درست می‌کنند. بیشتر دام‌ها در این جزیره در دشت مرکزی (توریان، رمکان، گربه دان و کاروان) هستند شتر یا سفینه صحرا در گذشته از اهمیت خاصی برخوردار بوده که انطباق بیشتری با محیط جزیره داشته است و برای حمل و نقل و هم چنین شیر و گوشت نگهداری می‌شده است. شترداری بیشتر در روستای طبل، جی جیان، سهیلی و سلخ رایج است. تعداد شترها در این جزیره افزون بر ۳۰۰۰ نفر است (زیاری و دیگران، ۱۳۸۸: ۳۷). اولین و تنها مزرعه پرورش کروکودیل کشور به نام پارک و مزرعه کروکودیل نوپک در جزیره هنگام از توابع شهرستان قشم به تولید و تکثیر کروکودیل مشغول است. این مزرعه علاوه بر تولید گوشت و پوست امکان بازدید گردشگران علاقه‌مند را در محلی دیدنی و زیبا فراهم آورده است.

۴- کشاورزی

به دلیل کمی بارندگی و نبود آب شیرین کافی در جزیره قشم، کشاورزی بسیار محدود است و بیشتر به صورت دیم صورت می‌گیرد و کشت غلات دیم نیز به دلیل یکنواختی بارندگی دستخوش نوسان زیاد می‌شود. به این ترتیب، تولید کشاورزی قشم را می‌توان ناچیز دانست. نواحی کشت آبی در دشت توریان و نواحی زراعت دیم در روستای طبل، گوران، سهیلی، گورزین، ملکی، لافت و گیاهدان واقع‌اند که نیمی از نخلستان‌های جزیره را در خود جای داده‌اند.

۵- معادن

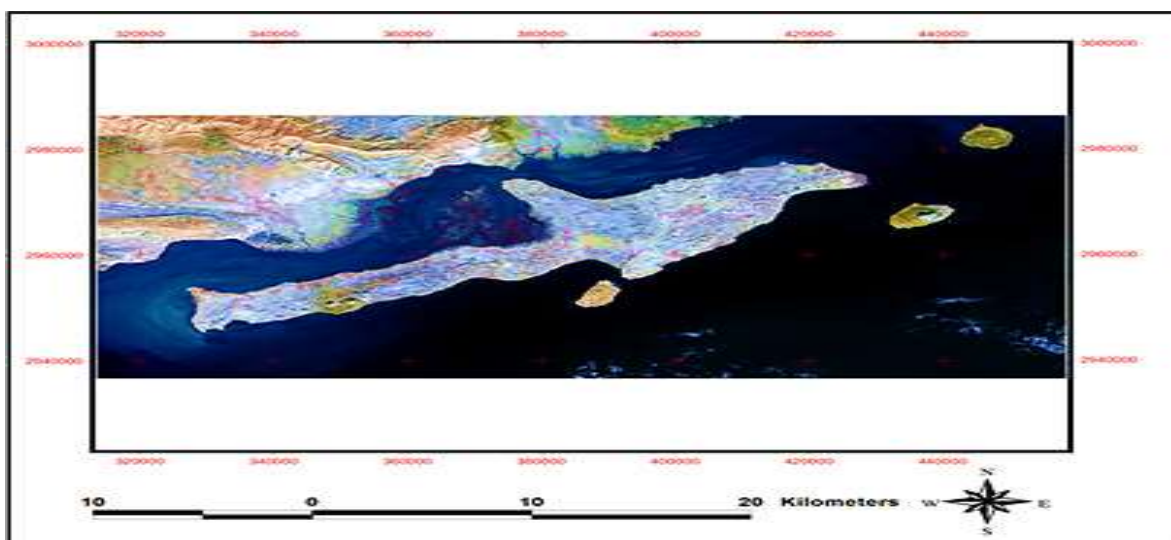
معادن گوناگونی از قبیل نمک، خاک سرخ، گاز سنگ آهن و ... در جزیره قشم وجود دارد که به ویژه در گذشته سبب رونق تجاری این جزیره بوده است و قسمتی از مشاغل جزیره‌نشینان را تأمین می‌کرده است معدن سنگ لاشه تلمبر واقع در ۱۰ کیلومتری باختر بندر قشم با تولید سالانه ۳۵ هزار تن و معدن سنگ لاشه قشم واقع در ۱۴ کیلومتری جنوب غربی شهر قشم با تولید سالانه ۲۷۰۰ تن از مهم‌ترین معدن‌های قشم به شمار می‌روند. از جمله معادن عمده جزیره قشم، نمکدان است که به صورت تپه نمکی مدور (مخروطی) و به قطر قاعده ۷ کیلومتر در ارتفاع ۲۳۷ متر از سطح دریا قرار دارد. این منبع دارای بهترین نمک است که ذخائر آن ۴۲۰ هزار تن برآورد شده است. گاز جزیره قشم در سنوات گذشته برای اولین بار به وسیله شرکت ایران و انگلیس کشف و حفر شد به طوری که در منطقه کارگاه سه چاه نفت زده‌اند که عمق یکی از آن‌ها تا ۳۰۰۰ متر می‌رسد اما سرچاه‌ها را بسته‌اند (زیاری و دیگران، ۱۳۸۸: ۳۷).

۶- پالایشگاه گاز گورزین

که از پنج حلقه چاه تغذیه می‌کند پس از پالایش به وسیله لوله‌های ۱۲ اینچی از لافت کهنه به بندر پل و در مجموع پس از طی ۷۰ کیلومتر به نیروگاه بندر عباس می‌رسد تا انرژی گازی را به الکتریسیته تبدیل نماید. قدرت تصفیه و حمل گاز طبیعی به نیروگاه حرارتی بندرعباس در صورت امکان روزانه یکصد میلیون فوت مکعب است و این لوله‌ها در ژرفای ۳۳ متری دریا قرار گرفته‌اند (بی‌نام، ۱۳۷۰: ۳۱).

۷- غذاهای محلی

نان تُمُشی، نوعی نان محلی بسیار نازک است که در قشم آن را با سس مخصوصی می‌پزند. در این نان تخم مرغ و پنیر می‌ریزند که همزمان با نان می‌پزد. نوشیدنی مخصوص قشم چایی شیر است. خورش قلیه‌ماهی از غذاهای محلی این جزیره است. با توجه به نتایج بدست آمده از نقشه کاربری اراضی جزیره قشم، بیشترین مساحت این جزیره را زمین‌های بدون پوشش شامل می‌شود. این اراضی بیش از ۷۰ درصد کل مساحت جزیره را در بر می‌گیرد. کلاس درختزار، جنگل‌های حرا، کشاورزی و مناطق شهری و روستایی با اختلاف نسبتاً زیاد با کلاس مذکور، در رده‌های بعدی قرار دارند.

نقشه شماره ۴- نقشه کاربری اراضی جزیره قشم
منبع: <https://isa.ir>

نتیجه گیری

قسمتی مرزهای ایران یعنی در جنوب، سراسر دریاست، یعنی خلیج فارس و دریای عمان. این مرز آبی از خرمشهر تا گواتر بیش از سه هزار کیلومتر درازا دارد. دیگر مرزهای ایران در شمال و مشرق و غرب هم به همین نحو طولانی هستند؛ اما واقعیت آن است که اگر محیط پیرامونی جزایر ایرانی در خلیج فارس را هم در نظر بگیریم، مرزهای آبی ایران در جنوب تقریباً دو برابر رقم بالا خواهد شد. بدین ترتیب طولانی‌ترین مرز کشور ایران در دریاها و جنوب است. در همان حال شایان توجه است که مرز آبی ویژگی‌های خاص خود را داراست. بدین معنی که در مرز خشکی هر کشور با یک کشور دیگر همسایه است و با دیگران با واسطه و غیرمستقیم امکان ارتباط می‌یابد؛ اما از طریق مرز آبی، آن هم دریاها و آزاد، یک کشور با تقریباً تمام کشورهای جهان ارتباط دارد و چنانکه می‌توان گفت از طریق مرز آبی با همه‌ی کشورهای جهان همسایه هستیم. طی چند قرن گذشته حضور کشورهای اروپایی در خلیج فارس، به گونه‌ای بوده که گویی با انگلستان، فرانسه، هلند، پرتغال، اسپانیا، ... همسایه بوده‌ایم. این در حالی است که از نظر فاصله‌ی مستقیم جغرافیایی از طریق خشکی نزدیک‌تر به آن‌ها بوده‌ایم تا دریا (اخوی، ۱۳۹۱: ۱۰۶).

اما وجود کشورهای در حد فاصل اروپا تا ایران امکان این ارتباط را یا نمی‌داد یا کم می‌ساخته است. حاصل این سخن آنکه مرزهای آبی ایران در جنوب و بخصوص خلیج فارس، در اصل و اساس اهمیت بین‌المللی دارد. چنین مرز حساسی طی دو قرن گذشته تأثیر مستقیمی بر سیاست و سرگذشت ایران داشته است. چنانکه تحولات مرزهای شرقی و شمالی ایران همبسته با تحولات خلیج فارس گردید. به عبارت دیگر بُعد بین‌المللی این تحولات همواره در سمت خلیج فارس ظهور و بروز می‌یافت. هم اکنون نیز خلیج فارس به مانند دیگر ملت‌های پیرامون آن، برای ایرانیان واجد اهمیتی بیش از پیش شده است. اهمیت اقتصادی خلیج فارس برای ایرانیان با یادآوری همین نکته‌ی ساده امکان‌پذیر است که در حد بسیار بالایی از درآمد ارزی کشور از محل صدور نفت است. صدور نفت نیز از طریق خلیج فارس صورت می‌گیرد. به عبارتی نفت، درآمد خارجی و خلیج فارس همه یک سخن را برای بودجه می‌گویند؛ اینکه خلیج فارس گذرگاه اصلی واردات و صادرات کشور است و نقشی که این صادرات و واردات در

اشتغال، ارتباطات و فعالیت بخش‌های مختلف اقتصادی دارد، نیاز به توضیح ندارد. منتهی نقش کم نظیر درآمد نفتی موجب می‌شود تا در حالت عادی بدان چندان متوجه نباشیم، اگر توجهی به خطوط ریلی کشور داشته باشیم درمی‌یابیم که بیشتر این خطوط به بنادر خلیج فارس منتهی می‌شوند و این بیش از دیگر مناطق مرزی است. این خود اهمیت بندرها و فعالیت اقتصادی کشور در این سمت را نشان می‌دهد. گرایش به صدور فرآورده‌های نفتی به جای نفت خام، حجم عظیم سرمایه‌گذاری در پارس جنوبی و دیگر حوزه‌های نفتی و نیز استقرار بخش مهمی از مناطق آزاد و ویژه‌ی اقتصادی در جزایر و سواحل خلیج فارس هر یک بیانگر گوشه‌هایی از اهمیت اقتصادی خلیج فارس برای ایرانیان به شمار می‌آید (اخوی، ۱۳۹۱: ۱۰۶).

حتی در سال‌های اخیر علاقه‌مندی به بهره‌گیری از شرایط جغرافیایی سواحل و جزایر جنوب برای جذب جهانگرد نیز بیشتر شده است. هر ساله در هنگام نوروز نیز بنادر و سواحل خلیج فارس یکی از مقاصد سفرهای نوروزی به شمار می‌آید. با همه‌ی تأکید و توجه به خلیج فارس و دریای عمان در امور اقتصادی، حتی با در نظر گرفتن شیلات، کشتی‌سازی... هنوز ظرفیت بسیاری در این سامان وجود دارد که مورد بهره‌برداری کامل قرار نگرفته است. هم‌اکنون در صد اندکی از اشتغال و تغذیه‌ی کشور (شاید حدود یک در صد) ارتباط مستقیم با دریا دارد؛ یعنی دریایی است. درحالی‌که به طور متوسط در دنیا حدود ۳۵ درصد از دریا برای اشتغال و تغذیه استفاده می‌گردد. همچنین در سراسر جهان حدود نیمی از جمعیت در مناطق ساحلی یا نزدیک بدان متمرکز هستند. علت آن نیز ارتباطات، تجارت، جلوگیری از آسیب رسیدن به کشاورزی، بهره‌گیری از شیلات و نظایر آن است. این رقم در کشور ما اندک است. به همین دلیل از جانب برنامه ریزان به عنوان یک ظرفیت قابل توجه برای توسعه‌ی کشور، آمایش سرزمینی و ایجاد اشتغال در نظر گرفته شده است (کریمی پور و کامران، ۱۳۸۰: ۵۵۵).

پیشروی آب اقیانوس هند و دریای عمان در شیار هلال گونه‌ای در جنوب زاگرس، دریای نیمه بسته خلیج فارس را به وجود آورده است. این محدوده، در حد فاصل کشورهای ایران، عراق، کویت، عربستان، قطر، بحرین، امارات متحده و عمان قرار دارد و بخشی از منطقه‌ی خاورمیانه به شمار می‌آید. مدخل آن در تنگه هرمز، با حدود ۸۵ کیلومتر و بخش پایانی آن در رأس خلیج فارس، با حدود ۳۲۰ کیلومتر بوده و بیش‌ترین عرض آن، شامل ۳۲۵ کیلومتر است. مساحت این خلیج، ۲۲۶ هزار کیلومتر مربع و ژرفای متوسط آن ۳۵ متر ثبت شده است که در پاره‌ای نقاط، به نود تا صد متر نیز می‌رسد؛ بنابراین، برخلاف بحر احمر یا خلیج العربی که در آن سوی جزیره العرب واقع است، دریای کم عمقی به شمار می‌آید. خلیج فارس در منطقه‌ای فرو رفته است که در جنوب آن، فلاتی لم یزرع و در شمال آن، فلات دیگری با نمایی از کوهپایه‌های زاگرس قرار گرفته است. به گونه‌ای که تمامی خلیج فارس، یک فلات قاره را تشکیل می‌دهند. به لحاظ زمین شناسی، این منطقه از پدیده‌های دوران سوم زمین شناسی است و حدود سی میلیون سال قبل به وجود آمده است و آن گونه که زمین شناسان مطرح می‌کنند، وسعت آن تقریباً دو برابر وسعت فعلی بوده که اثر تحولات زمین شناسی و ریزش ر سوبات رودخانه‌ای، پسرفت نموده است. اهمیت این منطقه، درگذشته‌ای با پیشینه چند هزار ساله ریشه دارد؛ چرا که محل برخورد تمدن‌های بزرگ باستان بوده و قرار گرفتن در چهارراه ارتباطی سه قاره، اهمیت آن را در قرون میانه بیش از پیش آشکار می‌کرد.

گذشتن راه‌های مهم تجاری از این منطقه، عاملی در گسترش تجارت بود، به ویژه تجارت مروارید که اهمیت ویژه‌ای داشت. اندک اندک با ورود استعمار و رقابت‌های جهانی، این منطقه به عرصه تاخت و تاز قدرت‌های جهانی تبدیل شد و قدرت‌های پرتغالی، هلندی، فرانسوی، بریتانیایی، روسی و آمریکایی، به ترتیب شانس خویش را در چپاول اقتصاد جوامع آن به بوته آزمایش گذاشتند تا این که در نیمه قرن بیستم، با اکتشاف نخستین چاه‌های نفت، در بحبوحه جنگ‌های جهانی، توجه بیش از پیش کشورهای صنعتی به این منطقه جلب شد. در سده بیستم با اکتشاف نفت، این منطقه به عنوان گذرگاه شصت درصد ذخایر جهانی نفت، نگاه نیازمندان جهانیان را به سوی خود کشانده و سرزمین‌های پیرامون خویش را به تب نوسانات اقتصادی - سیاسی جهان پیوند داده است. کشورهای این منطقه در درون مرزهای زمینی خود کانسارهای پرمایه نفت و گاز دارند، در گستره ۲۲۰ هزار کیلومتر مربعی آب‌های خلیج فارس کانسارهای بزرگ نفت و گاز غنوده است و همین خود پر سمان، فلات قاره و دریای سرزمینی و در پی آن موضع‌گیری‌های اقتصادی و سیاسی و نظامی در پیوند با این پر سمان را به میان می‌کشد. آنچه خلیج فارس را به شاه‌رگ حیاتی جهان تبدیل نمود، کشف طلای سیاه بود؛ کالایی که پس از گذشت قرن‌ها، با وجود پیشرفت علم و فناوری هنوز جای گزین مناسبی برای آن یافت نشده است (ابراهیمی و امرایی، ۱۳۹۳: ۷۷).

خلیج فارس به لحاظ وضع طبیعی و موقعیت جغرافیایی، از دیر زمان حائز اهمیت بوده است. از یک طرف، این منطقه حلقه ارتباطی میان شرق و غرب بوده و از سوی دیگر، به دلیل داشتن تنگه هرمز که یکی از استراتژیک‌ترین تنگه‌های جهانی است، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. در واقع: خلیج فارس محور ارتباط بین اروپا، آفریقا، آسیای جنوبی و جنوب شرقی است و از نظر استراتژیک، در منطقه خاورمیانه، به عنوان بزرگ‌ترین و مهم‌ترین مرکز ارتباطی بین سه قاره است و بخشی از یک سیستم ارتباطی را که دو دریای مدیترانه و سرخ و دو اقیانوس هند و اطلس را به هم می‌پیوندد، تشکیل می‌دهد. به همین جهت، این موقعیت از روزگاران پیشین مورد توجه قدرت‌های جهانی بوده است و تجار و بازرگانان، کالاها را از شرق و جنوب آسیا به خلیج فارس حمل می‌کردند و از آن جا به سواحل مدیترانه و اروپا و بالعکس می‌برند. در حقیقت تا قبل از کشف آمریکا، یعنی سال ۱۴۹۲ میلادی، کالاهایی چون مروارید، ابریشم، چینی، ادویه و... از دو راه به غرب حمل می‌شد و آن دو راه مهم عبارت‌اند از:

۱- راه زمینی معروف به جاده ابریشم

۲- راه دریایی معروف به راه ادویه

دو راه حیاتی فوق، از خلیج فارس و سواحل شرقی مدیترانه می‌گذشته‌اند... با کشف دماغه امید نیک، اهمیت خلیج فارس از نظر ارتباط کاسته نشد؛ زیرا به واسطه دوری مسیر دریایی، از دیرباز خلیج فارس یک چهار راه ارتباطی دریایی محسوب می‌شده است و از این رو، بنادر خلیج فارس لنگرگاه مناسبی برای کشتی‌ها بوده است. در حقیقت، کشتی‌ها خلیج فارس را ایستگاه دریایی مناسبی برای دریافت خدمات دریایی و تبادل کالا می‌دانستند؛ اما نکته قابل توجه آن که بحث اهمیت استراتژیک خلیج فارس، بدون بررسی مسائل تنگه هرمز کامل نخواهد بود؛ زیرا این تنگه، به عنوان مدخل خلیج فارس، تأثیر ویژه‌ای بر حوادث منطقه دارد. این تنگه، با طول حدود ۱۵۸ کیلومتر و عرض حداقل ۵۶ و حداکثر ۱۸۰ کیلومتر و عمق ۱۱۵ متر، یکی از استراتژیک‌ترین گذرگاه‌های جهان به شمار می‌آید که خلیج فارس را از راه دریای عمان (مکران) اقیانوس هند و خطوط کشتی‌رانی بین‌المللی دریای آزاد پیوند می‌دهد،

این آبراه به علت موقعیت خاص استراتژیک، شاه‌رگ حیات اقتصادی جهان به حساب می‌آید و به عنوان راه ورودی و خروجی خلیج فارس، از موقعیت ژئواستراتژیکی برخوردار است. از آن جا که روزانه حدود چهل درصد نفت مصرفی ج از این تنگه عبور می‌کند، احاطه و سلطه بر این گذرگاه، امکان عبور و مرور نفتکش‌ها را در منطقه فراهم می‌آورد. این آبراه، نقش بسیار حساس و بی‌چون و چرایی در توازن اقتصاد، مالی و تجاری کلیه کشورهای صنعتی و کشورهای ساحلی منطقه ایفا می‌کند و هر رخدادی که سلامت و امنیت دریانوردی را در این ناحیه تهدید نماید، به همان نسبت منافع این کشورها را در معرض خطر قرار خواهد داد. هم‌چنین تنگه هرمز، راه ارتباطی ساحلی خلیج فارس به اقیانوس هند بوده و بنابراین، همواره به صورت منطقه‌ای عملیاتی در استراتژی‌های نظامی مورد توجه بوده است (ابراهیمی و امرایی، ۱۳۹۳: ۷۷).

(ب) - ذخایر عظیم نفت و گاز

مهم‌ترین عامل استراتژیک خلیج فارس، وجود منابع عظیم نفت و گاز است، به‌گونه‌ای که این منطقه را «مخزن نفت جهان» نام نهاده‌اند. با وجود تحولات دهه‌های اخیر و تلاش برای جای‌گزین کردن انرژی‌های آب، باد، خورشید، اتم و...، هم‌چنان نفت به عنوان انرژی برتر و اصلی‌ترین ماده اولیه تولیدی صنایع، اهمیت خویش را حفظ کرده است و روز به روز بر ارزش آن افزوده می‌شود. در واقع نفت، «کالای استراتژیک» به شمار می‌آید که از راه‌های گوناگون بر سیاست‌های جهانی تأثیرگذار است و هر گونه تغییر و تحولی در صادرات آن، پیامدهای یکسانی بر کل جهان دارد و عدم ثبات بهای نفت، تهدیدی جدی است که همواره بازارهای نفتی را با بحران مواجه می‌کند (تخشید و متین جاوید، ۱۳۹۰: ۲۰۵).

خلیج فارس یا خلیج پارس آبراهی است که در امتداد دریای عمان و در میان ایران و شبه جزیره عربستان قرار دارد. مساحت آن ۲۳۳۰۰۰ کیلومتر مربع است و پس از خلیج مکزیک و خلیج هودسن سومین خلیج بزرگ جهان بشمار می‌آید. خلیج فارس از شرق از طریق تنگه هرمز و دریای عمان به اقیانوس هند و دریای سرخ راه دارد و از غرب به دلتای رودخانه اروندرود که حاصل پیوند دو رودخانه دجله و فرات و پیوستن رود کارون به آن است، ختم می‌شود. کشورهای ایران، عمان، عراق، عربستان سعودی، کویت، امارات متحده عربی، قطر و بحرین در کناره خلیج فارس هستند. به سبب وجود منابع سرشار نفت و گاز در خلیج فارس و سواحل آن، این آبراهه در سطح بین‌المللی، منطقه‌ای مهم و راهبردی بشمار می‌آید. خلیج فارس در سده اخیر بدون تردید یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین مناطق جهان در نگرش‌های ژئوپلیتیک بوده است. با توجه به تحولات و دگرگونی‌های عمیق و جاری در عرضه مناسبات بین‌المللی در آغاز قرن ۲۱ به عنوان مهم‌ترین کانون توجه قرار گرفته و به تعبیر کلاسیک ژئوپلیتیک هارتلند یا قلب زمین نام می‌گیرد.

کتیبه‌های کشف شده در جزایر بحرین نشان می‌دهد که فنیقی‌ها اولین اقوام تاجر پیشه دنیا در خلیج فارس بوده‌اند. بعد از آنان تجارت منطقه مدتی به دست ایرانی‌ها (بابلی‌ها و سپس هخامنشیان و...) افتاد. ۲ با گسترش امپراتوری‌های بزرگ مانند هخامنشیان، پارتیان، ساسانیان، نقش خلیج فارس اهمیت بیشتری یافت. داریوش هخامنشی با اعزام

1. Heartland Theory

نماینده‌ای به خلیج فارس درباره آن به تحقیق پرداخت. ساسانیان نیز در سواحل جنوبی نیرو پیاده کرده و یمن و مسقط را به تصرف خود درآوردند. بخش شمال و شمال شرقی خلیج فارس را تماماً سواحل ایران پوشانده است. طول مرزهای ایران در خلیج فارس از «اروند رود» تا «بندرعباس» ۱۲۵۹ کیلومتر است. در منتهی‌الیه شمالی خلیج فارس کشور عراق قرار دارد. اروندرود بخشی از حد فاصل بین عراق و ایران را تشکیل می‌دهد. ساحل عراق در خلیج فارس حداکثر به ۸۰ کیلومتر می‌رسد. بعد از عراق کشور کویت است که ۶۰ کیلومتر از ساحل خلیج فارس را به خود اختصاص داده است. در حد فاصل کشور کویت و عربستان منطقه بی‌طرفی به طول ۷۲ کیلومتر وجود دارد که از سال (۱۹۶۵ م) طبق قراردادی بین دو کشور تقسیم شده است. حدود ۴۰۰ کیلومتر از سواحل خلیج فارس جزء قلمرو عربستان سعودی است که در گذشته «احسا» خوانده می‌شد و ساحل غربی خلیج «سالوا» بخشی از آن است. ساحل شرقی سالوا را قطر با ۵۶۳ کیلومتر ساحل، تشکیل می‌دهد. بعد از قطر امارات متحده عربی متشکل از هفت شیخ نشین قرار دارد که به جز فجیره شش شیخ نشین دیگر آن در آب‌های خلیج فارس واقع شده‌اند. به‌طور کلی خلیج فارس را هشت کشور ساحلی دربر گرفته است که در این میان ایران با طولانی‌ترین ساحل بیشترین جمعیت و کهن‌ترین تمدن در ساحل شمال آن واقع شده و عربستان بزرگ‌ترین همسایه خلیج فارس و بحرین کوچک‌ترین و قطر کم جمعیت‌ترین همسایه آن است.

منطقه خلیج فارس در حدود ۱۳۰ جزیره بزرگ و کوچک دارد که جزایر شمالی آن که همگی در مالکیت و حاکمیت ایران هستند کم‌وبیش مسکونی و آباد می‌باشند در حالی که جزایر جنوب و شمال غرب که متعلق به کشورهای عربی‌اند غالباً مرجانی و سنگی و غیر مسکونی می‌باشند. بزرگ‌ترین جزیره خلیج فارس «قشم» است که ۱۱۵ کیلومتر طول و بین ۳۵-۱۰ کیلومتر عرض دارد. پس از قشم به ترتیب جزایر بوبیان (کویت) و بحرین بزرگ‌ترین جزایر منطقه هستند. جزایری مانند هرمز، قشم، خارک، کیش، بحرین و فیلکه (کویت) دارای سوابق دیرینه تاریخی و یا تجاری هستند. مهم‌ترین جزایر ایران عبارت‌اند از: هرمز - لارک - قشم - هنگام - تنب بزرگ - تنب کوچک - ابوموسی - فرور بزرگ - فرور کوچک - سیری - کیش - هندورابی - لاوان - ام‌الکریم - نخیلو - خارک - خارگو - ام مسیله - دوبه - حاج صلیبوخ - دارا - مینو و جزیره فارسی و...

قشم جزیره‌ای در خلیج فارس و در استان هرمزگان ایران است. این جزیره در دوران ساسانیان ابرکاوان نام داشته است. در سال ۱۳۸۵ این شهرستان به سه بخش مرکزی و بخش شهاب و بخش هرمز ۷ دهستان تقسیم شده بود. طبق آخرین تقسیمات کشوری امروزه شهرستان قشم ۶۴ شهر و روستا دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: ۱- تولا (قشم) ۲- دفاری ۳- حمیری ۴- جزیره لارک (جزء جزیره قشم) ۵- درگهان (در سال ۸۵ تبدیل به شهر شده است) ۶- هلر ۷- گیاهدان ۹- رمچاه ۱۰- جی‌جیان ۱۲- باغ بالا ۱۳- توریان ۱۴- تم سستی ۱۵- زینبی ۱۶- پی‌پشت ۱۷- کوشه قشم ۱۸- کاروان (قشم) ۱۹- گربدان ۲۰- زیرانک ۲۱- کردوا ۲۲- مسدوم ۲۳- خالدین ۲۴- مسن ۲۵- شیب دراز ۲۶- دیرستان ۲۷- برکه خلف ۲۸- جزیره هنگام شامل رو ستاهای هنگام (هنگام جدید) ۲۹- هنگام قدیم ۳۰- هنگام غیل (جزیره هنگام جزء جزیره قشم) ۳۱- ریگو ۳۲- بند حاج علی ۳۳- قندیل ۳۴- نخل گل ۳۵- لافت ۳۶- طبل (روستا) ۳۷- ملکی ۳۸- هفت رنگو ۳۹- سلخ ۴۰- گمبران ۴۱- سهیلی ۴۲- تنبان ۴۳- گورزین ۴۴- دهخدا (روستا) (خور خران) ۴۵- گوران (قشم) ۴۶- نقاشه ۴۷- دوربنی ۴۸-

بندر دولا ب ۴۷ - گوری (روستا) ۵۰ - مرادی ۵۱ - درکو ۵۲ - دوستکو ۵۳ - کانی (روستا) ۵۴ - چاهو شرقی ۵۵ - تمکز ۵۶ - کنار سیاه (قشم) ۵۷ - چاهو غربی ۵۸ - سرریگ ۵۹ - باسعیدو ۶۰ - رمکان سوزا، هرمز و قشم حوزه شهری‌اند و در سال ۸۵ بندر درگهان به حوزه شهری اضافه شد.

این جزیره از شمال به شهر بندرعباس، مرکز بخش خمیر و قسمتی از شهرستان بندر لنگه، از شمال خاوری به جزیره هرمز، از شرق به جزیره لارک، از جنوب به جزیره هنگام و از جنوب باختری به جزایر تنب بزرگ و کوچک و ابوموسی محدود می‌گردد. فاصله جزیره قشم (از بندر قشم) تا بندرعباس ۱۰/۸ مایل (۲۰ کیلومتر) تا بندر هرمز ۹/۷۲ مایل (۱۸ کیلومتر)، جزیره لارک (تا مرکز دهستان لارک) ۴/۸۵ مایل (۹ کیلومتر) تا جزیره بو موسی ۸۸/۰۱ مایل (۱۶۳ کیلومتر) و جزیره تنب بزرگ ۶۱/۵۵ مایل (۱۱۴ کیلومتر) است. این جزیره با وسعت ۱۵۰۰ کیلومتر مربع (۰/۱ درصد مساحت کشور) و ۲۶۰ کیلومتر ساحل (حدود یک درصد طول سواحل آبی کشور) و بیش از یکصد هزار نفر جمعیت، به راحتی می‌تواند با بهره‌گیری از اصول صحیح آمایش سرزمین و توسعه پایدار، سالانه پذیرای بیش از ۳ تا ۴ میلیون نفر مسافر داخلی و هزاران مسافر خارجی از منطقه آسیای میانه، حاشیه دریای خزر، ارمنستان و گرجستان در فصول پاییز و زمستان به صورت بازدید روزانه، ترانزیت و اقامت شبانه یا چند روزه باشد. آمایش حمل و نقل و گردشگری جزیره قشم نیاز به توجه جدی و عمیق به ابعاد مختلف سیاسی، امنیتی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، زیست محیطی و فنی - مهندسی دارد.

شهر قشم در شرقی‌ترین نقطه جزیره واقع شده است و به رغم آنکه این شهر نسبت به کل جزیره مرکزیت هندسی ندارد، اما به علت موقعیت مهم استراتژیک آن (دید گسترده به جنوب، شمال و شرق، دید به تنگه هرمز، نزدیکی به بندرعباس و...) از قدیم واجد اهمیت بوده و عمده‌ترین سکونتگاه جزیره محسوب می‌شده است. انتخاب شهر قشم به عنوان پایگاه اصلی توسعه منطقه آزاد تجاری-صنعتی قشم نیز بر اهمیت این شهر افزوده است. بنادر مهم صیادی و تجاری جزیره قشم عبارت‌اند از: ۱ - بهمن ۲ - شهید ذاکری ۳ - سلخ ۴ - مسن ۵ - سوزا ۶ - کاوه ۷ - لافت ۸ - درگهان ۹ - باسعیدو ۱۰ - فجر ۱۱ - شرکت نفت ۱۲ - رمچاه ۱۳ - کندالو ۱۴ - طبل ۱۵ - هنگام. جزایر جزیره قشم عبارت‌اند از: ۱- جزیره هنگام ۲- جزیره هرمز ۳- جزیره لارک عمده فعالیت صورت گرفته در این جزایر صیادی بوده است. به تازگی طبیعت بکر و ساحل زلال این جزایر مورد توجه گردشگران قرار گرفته است که در این میان جزیره هنگام به خاطر نزدیکی به جزیره قشم و زیستگاه دلفین‌ها، آهوها (جیبرها) و تنها پارک کروکودیل ایران بیشتر از جذب گردشگر می‌نماید. از جمله اماکن دیدنی و جذاب قشم می‌توان به زیارتگاه شاه شهید و درخت انجیر معابد اشاره کرد و چاه‌های طلا که در لافت واقع است و خود لافت نیز جزء ۱۰ روستای نمونه کشور از نظر معماری است. تپه‌های تاریخی کولاغان از دیدنی‌های جزیره است و کارگاه‌های لنج سازی و کشتی سازی زیبایی در قشم وجود دارد. مدرسه تاریخی کمالیه و کیلومترها ساحل بکر و دست نخورده، مسجد شیخ برخ، زیارتگاه پیرتم سستی، سدهای مختلف تاریخی که بعضی از سدها به عصر ساسانیان باز می‌گردد جزء جاذبه‌های این منطقه می‌باشند. جزیره قشم از لحاظ طبیعت‌گردی جزء قطب‌های گردشگری کشور محسوب می‌شود و هیچ تور گردشگری را نمی‌توانید بیابید که در پکیج تورهای طبیعتشان برای خارجیان تور قشم را نداشته باشند، چون قشم از نظر اکوتوریسم یک قطب محسوب می‌شود. این جزایر متعلق به سه استان جنوبی ایران یعنی خوزستان، بوشهر و

هرمزگان می‌باشند. جزیره‌های بزرگ پیرامون قشم جزیره هنگام، هرمز و لارک هستند. بعضی جزیره‌های کوچک اطراف قشم وجود دارند که فاصله کمی با ساحل جزیره دارند و هنگام برکشند و فروکشند (جزر و مد) به ساحل جزیره می‌پیوندند و می‌گسلند همین باعث نام‌گذاری این چند جزیره کوچک به‌عنوان جزایر ناز شده است که گویی در پیوستن به جزیره ناز می‌کنند.

منابع

ابراهیمی، شهروز و منظر امرایی (۱۳۹۳)، معضل ناامنی و واگرایی در منطقه خلیج فارس: راه‌کارهای نظری، فصلنامه روابط خارجی، شماره ۲۴.

اخوی، امید (۱۳۹۱)، مرزهای ایران، فصلنامه کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۱۷۳

اسدیان، محمد (۱۳۷۲)، گاه شماری در جزیره قشم، فصلنامه کلک، شماره ۴۲.

برقی، حمید و محمد دهقان حسام پور و رمضان طوسی و داود جمینی (۱۳۹۱)، برنامه‌ریزی توسعه پایدار گردشگری در منطقه خلیج فارس

- مطالعه موردی: جزیره قشم، فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، شماره ۷

بی‌نام (۱۳۷۰)، بادهای تغییر، فصلنامه گزارش، شماره ۸ و ۹

تخشید، محمدرضا و مهدی متین جاوید (۱۳۹۰)، تسلط بر منابع نفتی استراتژیک خلیج فارس و تهاجم نظامی ایالات متحده به عراق،

فصلنامه مطالعات جهان، شماره ۱

رستم گورانی، ابراهیم و مریم بیرانوند زاده و سید دانا علی زاده و مهدی حشمتی جدید (۱۳۹۲)، بررسی جایگاه مناطق آزاد تجاری جزیره

قشم در توسعه پایدار و امنیت اجتماعی، فصلنامه آمایش سرزمین، شماره ۸

زیاری، کرامت الله و ابراهیم رستم گورانی و مریم بیرانوند (۱۳۸۸)، بررسی تحولات جمعیتی و سکونتی در شهر قشم تا افق ۱۴۰۵،

فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، شماره ۲

صنعتی، همایون (۱۳۸۶)، جنگل حرا و درخت پنبه در جزایر خلیج فارس، فصلنامه بخارا، شماره ۶۲

فنی، زهره و محمد علیزاده طولی و زینب زحمتکش (۱۳۹۳)، تأثیرات گردشگری بر توسعه پایدار شهری از نظر ساکنان (مورد مطالعه:

جزیره قشم)، فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری، شماره ۲۸

کریمی پور، یدالله و حسن کامران (۱۳۸۰)، نگاهی نو به طبقه‌بندی استراتژیک مرزها (با تأکید بر مرزهای ایران)، فصلنامه دانشکده ادبیات

و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۱۶۰

مافی، عزت الله و زهره جوانبخت قهفرخی (۱۳۹۰)، تحلیل راهبردهای توسعه گردشگری با استفاده از مدل (SWOT) با تأکید بر جزیره

قشم، فصلنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۸۴

مهدی نژاد، محمود و بهنام مغانی رحیمی (۱۳۸۹)، بررسی پتانسیل‌های توریستی شیراز و اراده راهکارهایی به منظور تقویت آن، فصلنامه

اطلاعات جغرافیایی، شماره ۷۳

ندیم، مصطفی (۱۳۸۴)، نظام نام‌گذاری غیررسمی عامه در میان جزیره‌نشینان قشم، فصلنامه پژوهشنامه انسان‌شناسی، شماره ۷

یزدانی، عنایت الله و علی امید و پریسا شاه محمدی (۱۳۹۵)، ابتکار کمربند راه: قوام نظریه هارتلند، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و

قفقاز، شماره ۹۶.

باهر، حسین (۱۳۷۷)، دگراندیشی‌هایی پیرامون گردشگری (ایران‌گردی و جهانگردی)، فصلنامه مطالعات مدیریت بهبود و تحول، شماره

۲۰.

شجاعی، منوچهر و نورالدین نوری (۱۳۸۶)، بررسی سیاست‌های دولت در صنعت گردشگری و ارائه الگوی توسعه پایدار صنعت

گردشگری کشور، فصلنامه دانش مدیریت، شماره ۷۸.

شریفی تهرانی، محمد و جواد یوسفی (۱۳۹۱)، بررسی ارتباط بین گونه‌های گردشگری مذهبی و ستایی و بوم‌شناختی با گردشگری فرهنگی مورد مطالعه استان خراسان جنوبی، فصلنامه مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان، شماره ۲۵. فرجی، مرتضی (۱۳۸۰)، فرهنگی: پیش درآمدی بر تأثیرات فرهنگی و اجتماعی صنعت جهانگردی، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۱۱ و ۱۲.

لطفی خاچکی، بهنام (۱۳۸۷)، گردشگری به مثابه یک صنعت، فصلنامه راهبرد (دانشگاه تهران)، شماره ۲. مجیدی، محمد رضا (۱۳۸۹)، سیاست گردشگری خارجی در ایران: جستجوی الگوی مطلوب، فصلنامه سیاست، شماره ۱۶. محبوب فر، محمدرضا و سیروس شفقی و علی زنگی آبادی (۱۳۹۰)، توان‌سنجی و برنامه‌ریزی گردشگری شهر کاشان، فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)، شماره ۲.

زندمقدم، محمود (۱۳۷۲)، تأملی درباره جزیره قشم، فصلنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۶۹ و ۷۰. موسوی شفائی، مسعود و علی اکبر امین بیدختی و مجتبی اسماعیل شهابی (۱۳۹۱)، تأثیر بی‌ثباتی سیاسی خاورمیانه بر صنعت گردشگری ایران در دوره پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، فصلنامه روابط خارجی، شماره ۱۴.

<http://qeshmgeopark.ir>
<https://www.amar.org.ir/>
<http://jaddeh.persianblog.ir>
<http://www.bia2dolab.blogfa.com>
<http://naftema.com>